

Italo Kalvino

Nevidljivi gradovi

Naslov originala:

*Italo Calvino
Le città invisibili*

Prevela Jasmina Tešanović

Feministička 94, 1995.

Nije rečeno da Kublaj Kan veruje u sve što mu Marko Polo priča kad mu opisuje gradove koje je obišao u svojim poslanstvima, ali u svakom slučaju car Tatara i dalje sluša mladog Venecijanca sa više radoznalosti i pažnje nego druge svoje glasnike ili istraživače. U životima careva postoji jedan trenutak koji nastupa posle ponosa zbog beskrajne širine osvojenih teritorija, trenutak melanholije i olakšanja zbog saznanja da ćemo uskoro prestati da ih prepoznamo i shvatamo; to je kao neki osećaj praznine koji nas hvata uveče sa mirisom slonova posle kiše i pepelom sandalovog drveta koji se hladi na ognjištu; vrtoglavica od koje drhte reke i planine zabeležene na rumenim grbama planisfera, smotava jednu preko druge poruke koje javljaju raspad poslednjih neprijateljskih trupa iz poraza u poraz, i lomi pečate kraljeva za koje nikad nismo čuli, koji mole zaštitu od naših osvajačkih trupa, zauzvrat nudeći godišnje takse, vredne metale, obrađene kože i oklope od kornjača: to je očajnički momenat u kome se otkriva da je ova carevina koja nam je izgledala kao vrhunac svih lepota, rasulo bez kraja ili oblika, da je njena iskvarenost suviše ubuđala da bi naš skiptar mogao da je spase, da nas je pobeda nad neprijateljskim vladarima učinila naslednicima njihove duge propasti. Samo u pričama Marka Pola Kublaj Kan je uspeo da razazna, kroz zidine i kule čija je sudbina da se sruše, filigranski zapis jedne tako suptilne zamisli koja može da izbegne ujed termita.

Gradovi i sećanje. 1.

Polazeći od te tačke i idući tri dana ka Istoku, čovek se nađe u Diomiri, gradu sa šezdeset srebrnih kupola, sa bronzanim kipovima svih bogova, ulicama popločanim kalajem, pozorištem od kristala, zlatnim pevcem koji svakog jutra kukuriče sa kule. Sve te lepote putnik već poznaje jer ih je video na drugim mestima. Ali ovde je osobina da ko stigne septembarske večeri, kad dani okraćaju i kad se šarene svetiljke upale sve odjednom na vratima pečenjarnica, i sa terase glas jedne žene vikne: uuu!, dođe mu da zavidi onima koji sada misle da su proživeli veće kao što je ovo i da su tada bili srećni.

Gradovi i sećanje. 2.

Čovek koji dugo jaše divljim predelima uželi se grada. Konačno stiže u grad Isidoru, sa zgradama koje imaju zavojite stepenice kao puževi, oblepljene morskim školjkama, u kojoj se redovno prave dvogledi i violine, u kojoj kad se stranac dvoumi između dve žene uvek naiđe ona treća, u kojoj borba petlova degeneriše u krvavi obračun između kladitelja. Na sve te stvari je mislio dok je želeo grad. Isidora je dakle grad njegovih snova: sa jednom razlikom. U gradu koji je sanjao bio je mladić; u Isidoru stiže u poznim godinama. Na trgu stoji zidić starih koji gledaju mladež kako prolazi; on sedi s njima u nizu. Želje su već sećanja.

Gradovi i želja. 1.

O gradu Doroteji može se govoriti na dva načina: reći da se četiri aluminijske kule izdižu iz njenih zidina uz sedam kapija na kraju pokretnog mosta, koji premošćava udubljenje čija voda hrani četiri zelena kanala koji je dele na četiri kvarta, svaki sa po trista kuća i sedamsto dimnjaka; i imajući u vidu da se devojke za udaju iz svakog kvarta udaju za mladiće iz drugih kvartova i njihove porodice razmenjuju dobra na koja svaka porodica ima monopol: mirišljivo voće, kečigina jaja, teleskope, ametiste, i na osnovu ovih podataka saznaje se sve što se želi od ovog grada u prošlosti kao i u budućnosti; ili reći kao vodič kamile koji me je tamo odveo: "Stigao sam tamo u ranoj mladosti, jednog jutra, mnogo sveta živahno je išlo ulicama ka pijaci, žene su imale lepe zube i gledale su pravo u oči, tri vojnika na jednom balkonu su svirala klarinet, svuda okolo vrteli su se točkovi i njihali su se obojeni natpisi. Ranije nisam ništa drugo video do pustinje i puteve karavana. Tog jutra u Doroteji osetio sam da nema dobra u životu koje ovde neću naći. Kasnijih godina moje oči nastavile su da posmatraju pustinjske širine i puteve karavana; ali sada znam da je to samo jedan od mnogih puteva koji su mi se otvorili tog jutra u Doroteji."

Gradovi i sećanje. 3.

Uzalud ću, velikodušni Kublaje, pokušavati da ti opišem grad Zairu visokih bedema. Mogu da ti kažem koliko ima stepenika u stepeništu, kog su formata lukovi kapija, kojim cinkanim pločama su popločani krovovi; ali već znam da bi to bilo kao da ti ništa nisam rekao. Nije od toga ona napravljena, već od razmera njenog prostora i zbivanja u njenoj prošlosti. Razdaljina od tla neke svetiljke i viseće noge nekog obešenog nasilnika; zategnuta žica od svetiljke do ograde i venci koji se prostiru duž svadbene povorke kraljičine; visina te ograde i skok preljubnika koji je preskače u zoru; nagib nekog oluka i stupanje mačke dok ulazi kroz isti prozor; nišan ratnog broda koji se iznenada pojavljuje iza rta i granata koja uništava oluk; rupe u ribarskim mrežama i tri starca koji sede na molu i pričaju po stoti put priču o topovnjači osvajača za koga se govori da je kraljičino vanbračno dete, napušteno u pelenama na molu.

Od tog talasa koji donosi sećanja grad se napija kao sunder i širi. Opis Zaire kakva je danas trebalo bi da sadrži celu Zairinu prošlost. Ali grad ne priča svoju prošlost, već je sadrži kao linije na ruci, ispisanu u ćoškovima ulica, u žaluzinama prozora, u gelenderima stepenica, u antenama gromobrana, u držačima za zastave, i svaki deo je potom ispisan ogrebotinama, urezima, testerisanjima, kosinama.

Gradovi i želja. 2.

Od rta tri dana ka podnevu čovek se nađe u gradu Anastaziji, koja se kupa u koncentričnim kanalima, koju nadleću severni vetrovi. Morao bih sada da naredam robu koja se ovde povoljno kupuje: ahat oniks kristopaz i druge razne poludragulje; hvaliti meso zlatnog fazana koji se ovde sprema na vatri suvog trešnjevog drveta i koji se posipa sa dosta

origana; pričati o ženama koje sam video kako se kupaju u bazenu u dvorištu i koje ponekad pozivaju – priča se – prolaznika da se svuče i da ih pojuri u vodi. Ali ovim vestima ne bih vam ispričao suštinu grada: jer dok opis Anastazije ništa drugo ne čini već budi želju za željom da bi te naterao da ih ugušiš, kada se nađeš jednog jutra u Anastaziji, želje se sve odjednom probude i opkole te. Grad ti se učini kao jedna celina u kojoj nijedna želja ne sme da se izgubi i koje si ti deo, i pošto ima sve što ti nemaš, tebi ništa drugo ne preostaje nego da čuvaš tu želju i da se time zadovoljiš. Tu moć, koju nekad zovu dobrom nekad zlom, ima grad Anastazija, prevarantkinja: ako osam sati dnevno radiš tešući ahat oniks kristopaz, tvoj napor koji oblikuje želju, od želje poprima svoj oblik, i ti misliš da uživaš za celu Anastaziju dok si zapravo samo rob.

Gradovi i znakovi. 1.

Čovek hoda tri dana između drveća i kamenja. Retko mu se pogled na nečemu zaustavi, i to samo kad nešto prepozna kao znak nečega drugog: trag u pesku pokazuje da je tigar tuda prošao, blato pokazuje tok vode, hibiskusov cvet kraj zime. Sve ostalo je nemo i međusobno zamenljivo; drveće i kamenje je samo to što jeste.

Konačno nas put vodi u grad Tamaru. Uvlačimo se kroz ulice prepune natpisa koji štrče sa zidova. Oko ne vidi stvari već oblike stvari koje nešto drugo znače: klješta označavaju kuću zubara, bokal kafanu, helebarde stanicu milicije, kantar piljarnicu. Kipovi i štitovi predstavljaju lavove delfine kule zvezde: znak da nešto – ko zna šta – ima za znak lava ili delfina ili toranj ili zvezdu. Ostali znaci upozoravaju na to šta je zabranjeno na nekom mestu – ući u uličicu kolima, vršiti nuždu iza kioska, pecati štapom sa mosta – i ono što je dozvoljeno – napajati zebru, kuglati se, spaljivati leševe rođaka. Sa ulaza hrama vide se kipovi bogova, predstavljeni svaki sa svojim atributom: sa rogom izobilja, sa klepsidrom, sa meduzom, tako da vernik može da ih prepozna i da im se obrati pravim molitvama. Ako neka zgrada nema nikakav znak ili figuru, sam njen oblik i mesto koje zauzima u gradu dovoljni su da pokažu njenu funkciju: kraljevska rezidencija, zatvor, kovačnica novca, pitagorejska škola, javna kuća. Čak i roba koju prodavci izlažu na tezgama ne vredi sama po sebi već je znak drugih stvari: izvezena traka za čelo znači eleganciju, pozlačena nosiljka moć, tomovi Averoesa znanje, lančić za članak na nozi sladostrasnost. Pogled preleće ulicama kao po ispisanim stranicama: grad govori sve što bi trebalo da misliš, čini da ponavljaš taj govor, i dok misliš da Tamaru posećuješ, ti samo registruješ imena sa kojima ona sama sebe definiše i sve svoje delove.

Kakav je zaista grad ispod ovog gustog sloja znakova, šta sadrži ili krije, čovek izlazi iz Tamare ne saznajući. Napolju se prostire prazna zemlja sve do horizonta, otvara se nebo tamo gde oblaci lete. U oblicima koje slučaj i vetar daju oblacima čovek je već spreman da prepozna figure: jedrilica, ruka, slon...

Gradovi i sećanje. 4.

Iza šest reka i tri niza planina uzdiže se Zora, grad koji jednom kad vidiš ne možeš da

zaboraviš. Ali ne zato što ostavlja kao drugi nezaboravni gradovi neku izuzetnu sliku u sećanju. Zora ima tu osobinu da ostane u pamćenju tačka po tačku, sa nizom ulica i zgrada duž ulica, i vratima i prozorima na kućama, iako ne pokazujući u njima osobenu lepotu ili retkost. Njena tajna je način na koji vid prelazi preko figura koje se nižu kao u nekoj muzičkoj partituri u kojoj ne može da se promeni ili pomeri nijedna nota. Čovek koji poznaje kako je Zora sagrađena, napamet, noću kad ne može da spava, zamišlja kako ide njenim ulicama i seća se reda kojim se pojavljuju bronzani sat, prugasta zavesa berbernice, vodoskok sa devet mlazeva, astronomov stakleni toranj, tezga prodavca kokosa, kip pustinjaka i lava, tursko kupatilo, kafana na uglu, prečica koja vodi do luke. Ovaj grad koji se ne briše iz glave je kao neka konstrukcija ili mreža u čije pregrade svako može da stavi šta želi da zapamti: imena poznatih ljudi, vrline, brojeve, biljne ili mineralne klasifikacije, datume bitaka, sazvežđa, delove govora. Između svakog pojma i dela puta moći će da ustanovi vezu sličnosti ili suprotnosti što služi kao brz poziv sećanju. Tako da su najobrazovaniji ljudi na svetu oni koji poznaju Zoru napamet. Ali uzalud sam krenuo na put da obiđem grad: nužno ostaje nepokretan i isti da bi bolje bio zapamćen. Zora je tugovala, raspala se i nestala. Zemlja ju je zaboravila.

Gradovi i želja. 3.

Na dva načina se dolazi do Despina: brodom ili kamilom. Grad se predstavlja drugačije onome ko mu dolazi s mora nego onome ko mu dolazi sa zemlje.

Jahač na kamili koji vidi na horizontu visoravni, vrhove oblakodera, radare antena, lelujanje crvenih i belih držača na vetru, dimljenje dimnjaka, seti se broda, zna da je grad ali mu se čini kao lađa koja će ga odvesti daleko od pustinje, sa jedrima koja samo što nisu podignuta, sa vetrom koji naduvava još neodvezana jedra, ili na parobrod sa ložionicom koja vibrira u željeznoj utrobi broda, i misli na sve luke, na prekookeansku robu koju dizalice istovaruju na molovima, na krčme u kojima posade ispod različitih zastava razbijaju flaše jedni drugima o glavu, na osvetljene prozore u prizemlju, a pred svakim se češlja po neka žena.

U magli na obali mornar razaznaje oblik kamiline grbe, izvezeno sedlo sa sjajnim fronclama između dve išarane grbe koje idu napred ljuškajući se, zna da je to grad ali ga zamišlja kao grad iz čijeg samara vise mehovi i džakovi kandiranog voća, vino od datula, listovi duvana, i već se vidi na čelu jednog dugog karavana koji ga vodi iz pustinje mora ka oazi slatke vode išarane senkama palmi, ka zdanjima od debelo okrečenih zidova, sa dvorištima od pločica na kojima igraju bosonoge plesačice, i rukama mašu pomalo ispod pomalo izvan velova.

Svaki grad dobija svoj oblik iz pustinje kojoj se opire; i tako jahač na kamili i mornar vide Despinu, grad na granici između dve pustinje.

Gradovi i znakovi. 2.

Iz grada Zirme putnici se vraćaju sa vrlo jasnim sećanjima: slepi crnac koji viče u gomili,

ludak koji se naginje kroz prozor na nekom oblakoderu, devojka koja šeta sa pumom na uzici. U stvari mnogi slepci koji prutom udaraju o kaldrmu Zirme jesu crnci, u svakom oblakoderu postoji neko ko poludi, svi ludaci provode sate na prozorima, nema pume koju iz hira ne podiže neka devojka. Grad je raskošan: ponavlja se da bi se nešto ipak zadržalo u glavi.

Vraćam se i ja u Zirmu: moje sećanje pamti letilice koje lete u svim pravcima u visini prozora, ulice sa radnjicama u kojim se predu tetovaže po koži mornara, podzemni vozovi nakrcani debelim ženama zagušenim od sparine. Drugovi koji su sa mnom putovali, međutim, kunu se da su videli samo jednu letilicu koja leti ka tornjevima grada, samo jednog koji tetovira kako namešta na klupicu iglu i boje i rupičaste crteže, samo jednu ženu-top kako se hladi na platformi vagona. Sećanje je raskošno: ponavlja znakove da bi grad počeo da postoji.

Tanki gradovi. 1.

Izaura, grad sa hiljadu bunara, pretpostavlja se da niče na dubokom podzemnom jezeru. Svuda gde su stanovnici kopajući dugačke vertikalne rupe u zemlji uspeli da izvuku vodu, dotle i ne preko, proširila se Izaura: njen zelenkasti perimetar ponavlja perimetar mračnih obala zakopanog jezera, nevidljivi pejzaž uslovljava onaj vidljiv, sve ono što se miče na suncu pokreće talas koji udara zarobljen pod kamenim nebom stene.

Kao posledica postoje dve religije u Izauri. Bogovi grada, po nekima, borave u dubinama, u crnom jezeru koje hrani podzemne tokove. Po drugima bogovi borave u krčazima koji se pojavljuju zakačeni za konopac dok izviru iz bunara, u koturima koji se okreću, u čekrcima koji se podižu, u polugama pumpe, u krilima vetrenjača koje izvlače vodu iz bušotine, u rezervoarima na stubovima koji pridržavaju sondu koja buši, u visećim rezervoarima iznad krovova na vrhu grada, u tankim lukovima vodovoda, u svim stubovima vode, u vertikalnim sprovodnicima, u usponima i padovima, u prelivima, gore sve do vetrenjača koje nadgledaju vazdušne konstrukcije grada Izaure, koja se sva kreće nagore.

Izasanici koji je trebalo da pregledaju daleke provincije, glasnici i poreznici Velikog Kana vraćali su se tačni u carstvo Kemenfu i u vrtove magnolija u čijoj je senci Kublaj Kan šetao slušajući njihove duge izveštaje. Ambasadori su bili Persijanci Jermeni Sirijci Kopti Turci; car je onaj koji je stranac svakom od svojih podanika i samo putem stranih očiju i ušiju carstvo je moglo da dokaže svoje postojanje Kublaju. Na jezicima nerazumljivim Kublaju glasnici su prenosili vesti koje su primili na njima nerazumljivom jeziku: iz ovog neprozirnog zvučnog pojasa izlazile su cifre koje su bile državni porez, imena i prezimena funkcionera smenjenih i ubijenih, dimenzije kanala za navodnjavanje koje su mršave reke pothranjivale u vreme suše. Ali kada je svoj izveštaj podnosio mladi Venecijanac, drugačija se komunikacija uspostavljala između njega i cara. Novopristigao, iako upućen u istočne jezike, Marko Polo je mogao da se izrazi samo kroz gestove, skokove, usklikе divljenja i gađenja, zavijanje i ćurlikanje životinja, i predmete koje je vadio iz svojih bisaga: nojevo perje, duvaljku, belutke, i stavljajući ih ispred sebe kao šahovske figure. U povratku sa misija na koje ga je slao Kublaj, darovit stranac improvizovao bi pantomime koje je vladar morao

da tumači: grad je bio iscrtan skokom ribe koja beži od vraninog kljuna da bi zapala u mrežu, neki drugi grad kao go čovek koji prolazi kroz vatru ne opekavši se, neki treći sa lobanjom koja čvrsto drži od buđi zelenim zubima beli i okrugli biser. Veliki Kan tumačio je znakove, ali veza između ovih i posećenih mesta bila je nejasna: nikad nije znao da li je Marko hteo da predstavi neku avanturu koja mu se dogodila na putu, neki poduhvat osnivača grada, proročanstvo nekog astrologa, neki rebus ili zagonetku da bi prizvao ime. Međutim, jasno ili nejasno, nije važno, sve to što je Marko pokazivao imalo je moć amblema, koji jednom kad vidiš ne možeš da zaboraviš ili pobrkaš. U glavi Kana carstvo se odražavalo kroz labilne i međusobno zamenljive podatke kao što su zrna peska iz kojih su se pojavljivale iz svakog grada i provincije figure koje je evocirao govor Venecijanca.

Kako su se godišnja doba i poslanstva smenjivala, Marko nauči tatarski jezik i mnoge idiome i dijalekte plemena. Njegove priče sada su bile precizne i detaljne kao što je Veliki Kan mogao samo da poželi i nije bilo pitanja ili neobičnosti na koje one nisu mogle da daju odgovor. Pa ipak svaka vest o nekom mestu prizivala je u sećanju carevom onaj prvi gest ili predmet kojim je Marko označio mesto. Nov podatak dobijao je smisao tog amblema i zajedno je dodavao amblemu nov smisao. Možda carstvo i nije drugo, mislio je Kublaj, do zodijak duhova iz glave.

Onoga dana kada budem poznavao sve ambleme – upita Marka – da li ću konačno uspeti da posedujem svoje carstvo?

A Venecijanac će na to, – Gospodaru, nemojte se zavaravati: tog dana ćete Vi sami biti amblem među amblemima.

II

Drugi izaslanici me upozoravaju na glad, na potrese, na zavere, ili mi ukazuju na novootkrivene rudnike tirkiza, povoljne cene koža kuna, predlažu isporuku sablji iz Damaska. A ti? – upita Pola Veliki Kan. – Vraćaš se iz podjednako udaljenih zemalja i sve što znaš da mi kažeš su misli nekoga ko uživa u svežini večeri na pragu kuće. Čemu ti onda služi sve to putovanje?

– Veče je, sedimo na stepeništu tvog dvorca, pirka pomalo vetar - odgovori Marko Polo. - Bilo koju zemlju da moje reči prizivaju oko tebe, videćeš je sa opservatorija postavljenog kao što je tvoj, čak ako namesto dvorca stoje sojenice i ako povetarac nosi miris blatnjavog ušća.

–Moj pogled je pogled onog ko je zanesen i meditira, priznajem. Ali tvoj? Ti prolaziš kroz arhipelag, tundre, planinske nizove. Ne bi ni morao da mrdneš odavde.

Venecijanac je znao da kad se Kublaj naljuti na njega, to je da bi bolje pratio nit njegovog razmišljanja; i da su njegovi odgovori i prigovori nalazili mesto u jednom govoru koji se već odigravao za svoj račun, u glavi Velikog Kana. To jest, među njima je bilo svejedno da li će pitanja i rešenja biti izgovorena glasno ili ih svaki u sebi i dalje razmatra.

Zapravo su bili nemi, poluzatvorenih očiju, opušteni na jastucima, ljuljajući se u mrežama, pušeći duge lule od ćilibara.

Marko Polo je zamišljao da odgovara (ili je Kublaj zamišljao njegov odgovor) i što se više gubio u nepoznatim krajevima udaljenih gradova, sve više je shvatao druge gradove koje je prošao da bi do njih stigao, i vraćao se na etape svog puta, naučivši da upozna luku iz koje se otisnuo, i poznata mesta svoje mladosti, i okolinu kuće, i jedno poljanče u Veneciji po kome je trčao kao dete.

U tom trenutku bi ga Kublaj prekinuo ili zamišljao da ga prekida, sa pitanjem kao što je: – Napreduješ stalno glavom okrenutom unazad? – ili: To što vidiš je uvek iza tvojih leđa? – ili bolje: – Da li se tvoj put odigrava samo u prošlosti?

Sve to zato da bi Marko Polo mogao da objasni ili da zamisli da objašnjava ili da bude zamišljen dok objašnjava ili da konačno uspe da objasni sebi da to što traži jeste uvek nešto ispred njega, i čak ako je prošlost bila u pitanju bila je to prošlost koja se menjala dok je napredovao u putovanju, jer se prošlost putnika menja u zavisnosti od obavljene maršrute, da ne pominjem blisku prošlost kojoj svaki dan koji prođe dodaje još jedan dan, onu već dalju prošlost. Stižući u svaki nov grad putnik pronalazi neku svoju prošlost koju nije znao da ima: stranost nečega što više nisi ili više ne poseduješ čeka te na pragu stranih mesta i neposedovanih.

Marko ulazi u jedan grad; vidi nekoga na nekom trgu kako živi jedan život ili jedan tren koji bi mogli da su njegovi; namesto tog čoveka sad bi mogao da bude on, da se zaustavio u vremenu pre mnogo vremena, ili da je pre mnogo vremena na nekom raskršću umesto jednog puta izabrao onaj suprotan i da se posle jednog dugog kruga našao na mestu tog čoveka na trgu. Sad je već isključen iz te svoje hipotetične ili prave prošlosti; ne može da se zaustavi; mora da nastavi do nekog drugog grada gde ga čeka neka druga prošlost, ili nešto što je možda bila neka njegova moguća budućnost a sada je sadašnjost nekog drugog. Neostvarene budućnosti su samo grane prošlosti: suve grane.

–Putuješ da bi ponovo proživio svoju prošlost? – tada je pristiglo Kanovo pitanje, koje bi moglo da bude i ovako formulisano: – Putuješ da bi ponovo našao svoju budućnost?

A Markov odgovor: – Ono drugo mesto je ogledalo u negativu. Putnik prepoznaje ono malo što je njegovo otkrivajući mnogo što nije imao i neće imati.

Gradovi i sećanje. 5.

Putnik je pozvan da poseti grad Mauriliju, a da istovremeno posmatra neke stare razglednice koje je predstavljaju kakva je nekad bila: isti, identičan trg sa kokoškom namesto autobuske stanice, muzički kiosk namesto vijadukta, dve gospođice sa belim suncobranom namesto fabrike eksploziva. Da ne bi razočarao stanovnike, putnik mora da hvali onu sa razglednice i da mu se ona više dopada od ove sadašnje, vodeći međutim računa da svoj žal zbog promena zadrži u okviru čvrstih pravila: priznajući da velelepnost i bogatstvo Maurilije, koja je postala metropola, ako se uporede sa starom provincijalnom Maurilijom, nemaju izvestan, izgubljeni sklad, koji sad može da se vidi i uživa samo na starim razglednicama, dok ranije, sa provincijalnom Maurilijom pred očima, ništa u tome nisi mogao da vidiš skladno, kao što to ni danas ne bi bilo moguće da je Maurilija ostala ista, i da upravo

metropola ima tu ekstra privlačnost, da s obzirom na to što je postala, čovek može da se seća sa nostalgijom onoga što je bila.

Pazite da im ne kažete da se ponekad različiti gradovi smenjuju na istom tlu jedan za drugim i to sa istim imenom, da se rađaju i umiru bez upoznavanja, da međusobno ne opšte. Ponekad čak i imena stanovnika ostaju ista, i čak i crte lica; ali bogovi koji imaju imena i mesta su otišli bez reči a namesto njih su se ukotvili stranci. Uzaludno je pitati se da li su bolji ili gori od starih, s obzirom da među njima ne postoji nikakav odnos, kao što stare razglednice ne predstavljaju Mauriliju kakva je bila, već neki drugi grad koji se nekim slučajem isto zvao Maurilija.

Gradovi i želja. 4.

U centru Fedore, metropole od sivog kamena, stoji jedno zdanje od metala sa staklenom kuglom u svakoj sobi. Gledajući u svaku kuglu, vidi se jedan plavi grad koji je model neke druge Fedore. To su oblici koje bi mogla da poprimi da nije, iz jednog ili drugog razloga, postala ono što danas vidimo. U svakom je dobu neko, gledajući Fedoru kakva je bila, zamišljao kako da postane idealan grad, ali dok bi pravio svoj model u minijaturi, već Fedora ne bi bila ona od ranije, i ono što je do juče bila njena moguća budućnost sad bi već postala igračka u staklenoj kugli.

Fedora ima sada u zdanju kugli svoj muzej: svaki stanovnik ga posećuje, izabira Fedoru koja odgovara njegovim željama, posmatra je zamišljajući da se ogleda u ribnjaku meduza koji bi trebalo da skuplja vode iz kanala (da ovaj nije isušen), da prolazi nebeskim visinama širok put rezervisan za slonove (danas im je zabranjen ulaz u grad), da klizi duž spirale kružnog minareta (koji nije više našao tlo na kome može da se rodi).

Na karti tvog carstva, o veliki Kane, moraju da nađu svoje mesto i velika Fedora od kamena i male Fedore u kuglama od stakla. Ne zato što su sve podjednako stvarne, već zato što su sve pretpostavljene. Jedna sadrži ono što se smatra nužnim dok još nije; ostale ono što se zamišlja kao moguće a minut kasnije već to nije.

Gradovi i znakovi. 3.

Čovek koji putuje i ne poznaje grad koji ga čeka na putu, pita se kakav će biti dvorac, kasarna, mlin, pozorište, vašarište. U svakom gradu carstva svako zdanje je drugačije i postavljeno nekim drugim redom: ali čim stranac dođe u nepoznat grad i baci pogled u centar nagomilanih pagoda i tavana i senika, prateći isprepletane kanale povrtnjake đubrišta, odmah može da razazna koje palate pripadaju prinčevima, koji su hramovi vrhunskih poglavara, krčma, zatvor, ozlogašena četvrt. Tako da se – kaže neko – potvrđuje pretpostavka da svaki čovek nosi u glavi grad napravljen samo od razlika, grad bez oblika i figura, a da ga konkretni gradovi ispunjavaju.

Tako nije u Zoji. Na svakom mestu ovoga grada moglo bi se svaki put spavati, proizvoditi oruđe, kuvati, skupljati zlatnici, skidati se, vladati, prodavati, ispitivati proroci. Svaki piramidalni krov mogao bi da pokriva bolnicu gubavaca ili kupatila odaliski. Putnik kruži

kruži i ima samo sumnje: ne mogavši da razazna tačke u gradu, čak mu se i one tačke koje raspoznaje u glavi pomešaju. Iz tog proizilazi sledeće: ako je život u svim svojim trenucima sav u sebi, grad Zoja je mesto nedeljivog života. Ali zašto onda grad? Koja linija razdvaja unutra od spolja, tutnjavu točkova od zavijanja vukova?

Tanki gradovi. 2.

Sada ću vam pričati o gradu Zenobiji koja ima nešto čudesno: iako je postavljena na suvom zemljištu, izrasla je na veoma visokim skelama, i kuće su od bambusa i cinka, sa mnogo balkona i terasa, na različitim visinama, na štulama koje jedna drugu preskaču, povezane visećim stepenicama i visećim trotoarima, koje nadvisuju pokriveni vidikovci, kupaste nadstrešnice, burad rezervoara sa vodom, vetrenjače, i gde štrče koturi, dizalice, kranovi.

Koja je potreba ili zapovest naterala osnivača Zenobije da ovako oblikuje, ne pamti se, i prema tome ne može se reći da li je zadovoljan Zenobijom onakvom kakvu je mi danas vidimo, koja je nikla od kasnijeg slaganja slika na prvu i sada već neodgonetljivu zamisao. Ali ono što je sigurno to je da ko živi u Zenobiji i ako ga pitaju da opiše šta je za njega srećan život, uvek će zamisliti grad kao što je Zenobija, sa njenim skelama i visećim stepenicama, možda neku sasvim drugačiju Zenobiju sa razmahanim zastavama i trakama, ali uvek na osnovu kombinacije elemenata iz prvobitnog modela.

Recimo onda, besmisleno je ustanovljavati da li Zenobiju valja klasifikovati u srećne ili nesrećne gradove. Nema smisla podeliti grad na te dve vrste, već na druge dve: onu koja nastavlja kroz godine i promene da oblikuju želje i onu u kojoj želje ili uspevaju da izbrišu grad ili grad njih briše.

Gradovi i razmene. 1.

Na osamdeset milja u pravcu vetra maestrala čovek stiže do grada Eufemije u kome se trgovci iz sedam naroda sastaju na svaku dugodnevicu i ravnodnevicu. Brod koji pristaje sa tovarom đumbira i pamuka ponovo će da se otisne sa potpalubljem punim pistaća i makovog semena, a karavan koji je tek istovario džakove muškata i suvog grožđa već nagomilava svoje samare za povratak sa svicima pozlaćenog muslina. Ali ono što te tera da ideš uz reke i prođeš kroz pustinje da bi stigao do nje nije samo razmena dobara koja ćeš naći ista na vašarima unutar i izvan carstva Velikog Kana, razbacana oko svojih nogu na istim žutim asurama, u senci istih zastora protiv muva, koja se nude sa istim lažnim popustima. Ne dolazi se samo da bi se prodavalo i kupovalo u Eufemiju, već i zato što noću pored vatre svuda oko pijace, dok se sedi na džakovima ili buradima ili leži na gomili tepiha, na svaku reč koju neko izrekne – kao što su "vuk", "sestra", "skriveno blago", "bitka", "šuga", "ljubavnici" – ostali pričaju svoju priču o vukovima, sestrama, blagu, šugi, ljubavnicima, bitkama. A ti znaš da na dugom putu koji te čeka, kad bi ostao budan dok se ljuškaš na kamili ili jedrenjaku sećao bi se svih svojih uspomena jedne po jedne, gde bi tvoj vuk postao neki drugi vuk, tvoja sestra neka drugačija sestra, tvoja bitka neke druge bitke, u povratku iz Eufemije, grada u kome se

razmenjuju uspomene na svaku dugodnevicu i na svaku ravnodnevicu.

. . . Tek pristigao, iako poznavalac istočnih jezika, Marko Polo nije mogao drugačije da se izražava nego vadeći predmete iz svojih kofera: bubnjeve, slane ribe, ogrlice od veprovih zuba, i pokazujući gestovima, skokovima, uzvicima čuđenja i užasa, ili imitirajući lavež šakala i hukanje sova.

Nisu uvek veze između jednog elementa i drugog u priči delovale jasne caru; predmeti su mogli različite stvari da kažu: tobolac pun strela bi čas označavao približavanje nekog rata, čas izobilje divljači, ili radnju nekog prodavca oružja; klepsidra bi mogla da označava vreme koje prolazi ili koje je prošlo, ili pesak ili radionicu u kojoj se izrađuju klepsidre.

Ali ono što je Kanu činilo svaku vest ili činjenicu dragocenom, koju bi mu preneo njegov neartikulisani dostavljač, bio je prostor koji je živio oko njih, neka praznina koju nisu ispunjavale reči. Opisi gradova koje je Marko Polo posetio imali su tu vrlinu: mogao si da šetaš u mislima kroz njih, da se izgubiš, da se zaustaviš i ohladiš ili da brzo pobješ.

Kako je vreme prolazilo, u Markovim pričama reči su počele da zamenjuju predmete i gestove: isprva uzvici, izolovana imena, suvi glagoli, zatim obrti reči, razgranati i bujni govori, metafore i slike. Stranac je naučio da govori jezik cara ili car da razume jezik stranca.

Ali reklo bi se da je komunikacija između njih bila manje srećna nego nekad: naravno reči su bolje služile od predmeta i gestova da bi se navele najvažnije stvari nekog grada ili provincije: spomenici, pijace, običaji, flora i fauna; pa ipak, kad bi Polo počeo da priča kakav bi trebalo da je život u tim mestima, dan za danom, večer za večer, reči bi mu ponestajale, i polako bi se opet služio gestovima, grimasama, pogledima.

Tako bi on svaki grad, pored osnovnih vesti izraženih preciznim rečima, propratio nemim komentarom, podižući dlanove, okrećući ih na nadlanicu, ili u šreh, pravim ili kružnim pokretima, brzim ili sporim. Neka nova vrsta dijaloga ustanovi se među njima: bele Kanove ruke pune prstenja odgovarale su smirenim pokretima na pokretne i čvornovate ruke trgovca. Sa porastom razumevanja među njima ruke dobiše stabilne gestove, a svaki je odgovarao nekom pokretu duše, u svom smenjivanju i ponavljanju. I dok se rečnik stvari obnavljao uzorcima robe, repertoar nemih komentara težio je ka zatvaranju i fiksiranju. Čak i zadovoljstvo da ih koriste se smanjivalo kod obojice; u svojim razgovorima veći deo vremena su ćutali nepomični.

III

Kublaj Kan je primetio da gradovi Marka Pola liče, kao da prelaz iz jednog u drugi ne pretpostavlja put već razmenu elemenata. Sada, iz svakog grada koji bi mu Marko opisao misao Velikog Kana krenula bi za svoj račun i dekonstruišući grad deo po deo, on bi ponovo konstruisao na drugi način, zamenjujući sastojke, pomerajući ih, prevrćući ih.

Marko bi u međuvremenu nastavio da priča o svom putu, ali ga car ne bi više slušao, već bi ga prekidao:

– Od sada nadalje ja ću da opisujem gradove a ti ćeš da proveriš da li postoje i da li su onakvi kakve sam ih zamislio. Počecu da te pitam o gradu sa stepenicama, izloženom vetru u zalivu kao polumesec. Sad ću ti ispričati neke od divota koje sadrži: bazen od stakla visok kao zvonik da bi se gledalo kako plivaju i lete ribe-laste i po tome gatalo; palmu koja liščem na vetru svira harfu; trg zaokružen mermernim stolom u obliku potkovice, sa čaršafom takođe od mermera, postavljen hranom ipićima sve od mermera.

– Gospodaru, bio si rasejan. Upravo sam ti pričao o tom gradu kad si me prekinuo.

– Poznaješ? Gde je? Kako se zove?

– Nema ni ime ni mesto. Ponavljam ti zašto to opisujem: od broja zamislivih gradova treba izuzeti one čiji se elementi sažimaju bez neke niti koja ih povezuje, bez nekog unutarnjeg pravila, neke perspektive, nekog govora. Sa gradovima je kao sa snovima: sve zamislivo može da se sanja ali i najneočekovaniji san je zagonetka koja sakriva neku želju, ili njenu suprotnost, strah. Gradovi su kao i snovi sazđani od želja i strahova, iako je nit njihovog govora sakrivena, njihova pravila su apsurdna, prerspektiva je varljiva, i svaka stvar sakriva neku drugu.

– Ja nemam želje niti strahove – izjavi Kan – i moji snovi su sazđani ili od misli ili od slućaja.

– I gradovi misle da su delo misli ili slućaja, ali ni jedno ni drugo nije dovoljno da njihovi zidovi stoje uspravno. U jednom gradu ne uživaš u sedam ili sedamdesetsedam lepota, već u odgovoru koji da na neko tvoje pitanje.

– Ili pitanje koje ti postavlja terajući te da odgovoriš, kao Teba kroz usta Sfinge.

Gradovi i želja. 5.

Odatle, posle šest dana i sedam noći, čovek stiže u beli grad Zobeidu, lepo izloženu mesecu, sa ulicama koje su kružne kao klube. Ovo je prića o njenom osnivanju: ljudi razlićitih nacionalnosti imali su isti san, videli su jednu ženu kako noću trći nekim nepoznatim gradom, otpozadi, duge kose i bila je gola. Sanjali su da trće za njom. Obrni okreni svako je izgubi. Posle sna išli su da potraže grad; nisu ga našli, ali su se sreli; odlućiše da naprave grad kao u snu. U rasporedu ulica svako je ponovo iscrtao put svog trćanja; na mestu gde je izgubio trag begunici naredio je, za razliku od sna, prostore i zidove da više ne može da mu pobegne.

To je bio grad Zobeida u kojoj su se nastanili čekajući da se jedne noći ponovi scena. Niko od njih, ni u snu ni na javi, nikad više nije video tu ženu. Ulice grada bile su one kojima su išli na posao svaki dan, nemajući više odnos sa poterom koju su sanjali. Koju su uostalom već odavno bili zaboravili.

Stigli su novi ljudi iz drugih zemalja, pošto su sanjali isti san kao oni, i u gradu Zobeidi prepoznali bi ponešto od ulica iz sna, i pomerali su se od svodova do stepenica da bi više lićio put na onaj kad su ženu jurili i da na mestu njenog nestajanja ne bude više izlaza.

Prvi koji su pristigli nisu razumevali šta privlaći taj svet u Zobeidu, u taj rućan grad, u tu zamku.

Gradovi i znakovi. 4.

Od svih promena jezika koje putnik mora da podnese u dalekim zemljama, nijedna nije takva kao ona što ga čeka u gradu Hipatiji, jer se ne tiče reči već stvari. Ušao sam u Hipatiju jednog jutra, puna magnolija ogledala se u plavim lagunama, išao sam kroz žbunje ubeđen da ću zateći lepe i mlade dame dok se kupaju: ali u dnu vode rakovi su ujedali za oči žene samoubice sa kamenom oko vrata i kosom zelenom od algi.

Osećao sam se prevarenim i hteo sam da tražim pravdu od sultana. Popeo sam se uz stepenice od porfira palate sa najvišim kupolama, prošao sam kroz šest dvorišta od majolike sa vodoskocima. Središnja sala bila je zakovana rešetkama: robijaši sa crnim lancima oko nogu vadili su kamenje od bazalta iz jedne rupe koja se otvarala pod zemljom.

Morao sam da pitam filozofe. Ušao sam u veliku biblioteku, izgubih se među policama koje su se rušile pod povezima u pergamentu, pratio sam alfabetski red izgubljenih slova, gore dole po hodnicima, stepenicama i mostićima. U najudaljenijem kabinetu sa papirusima, u oblaku dima, pojaviše mi se zaluđene oči nekog mladića koji ležao na asuri, i koji ne odvajao usta od lule s opijumom.

–Gde je mudrac? – Pušać pokaza kroz prozor. To je bio vrt sa dečijim igrama: kugle, ljuljaška, čigra. Filozof je sedeo na livadi. Reče: – Znakovi čine jezik, ali ne onaj koji misliš da poznaješ. – Shvatio sam da moram da se oslobodim slika koje su mi dovde najavljujivale stvari koje sam tražio: tek tada ću moći da razumem Hipatijin jezik.

Sada mi je dovoljno da čujem njištanje konja i zvuk biča i već me uhvati ljubavni drhtaj: u Hipatiji moraš da uđeš u štale i u jahaonice da bi video lepe žene kako uskaču golih butina u sedla, i sa šarama na listovima i čim im se približi neki mladi stranac bacaju ga na gomile sena ili piljevine i pritisnu ga tvrdim bradavicama.

I kad moja duša ne traži drugu hranu ili podsticaj osim muzike, znam da ga valja tražiti po grobljima: svirači se kriju u grobovima; iz jedne rupe u drugu razmenjuju zvuke flauta, akorde harfi.

Naravno i u Hipatiji će doći dan kad će mi jedina želja biti da otputujem. Znam da neću morati da siđem u luku već da se popnem na najviši vrh na steni i da čekam da neki brod tuda prođe. Ali da li će ikad proći? Nema jezika bez prevare.

Tanki gradovi. 3.

Da li je Armila ovakva zato što je nedovršena ili srušena, da li postoji neka začaranost ili je to samo hir, ja ne znam. Ali činjenica je da nema zidove, nema tavanice, niti podove: nema ništa što bi ličilo na grad, osim vodovodnih cevi koje se vertikalno penju tamo gde bi trebalo da su kuće i granaju se tamo gde bi trebalo da su spratovi: šuma cevi koja završava u česmama, tuševima, sifonima, cisternama. Spram neba belasa neki lavabo ili kada za kupanje ili neka druga majolika, kao neko zakasnelo voće koje visi na granama. Reklo bi se da su vodoinstalateri izvršili svoj posao i da su otišli još pre no što su stigli zidari; ili da su njihove instalacije, neuništive, odolele nekoj katastrofi, zemljotresu ili nagrizanju termita.

Napuštena pre ili posle naseljenja, Armila nije zapravo pusta. U svako doba, dižući pogled izvan cevi, nije retko nazreti jednu ili mnogo mladih žena, vitkih, oniskih, kako se

gnjezde u kadama za kupanje, kako se savijaju pod tuševima, kako se umivaju ili brišu, ili se parfimišu, ili češljaju duge kose ispred ogledala. Na suncu sijaju kapi vode koje su tuševi razneli, mlazevi iz česmi, vodokoci, špricanja, sapunica sundera.

Objašnjenje do koga sam došao je sledeće: vodenim tokovima kanalisanim u cevima Armile vladale su nimfe i vodene vile. Naviknute da idu podzemnim vodama, bilo im je lako da pređu u novo vodeno carstvo, da izviru iz mnogih izvora, da pronađu nova ogledala, nove igre, nove načine da uživaju u vodi. Može biti da je njihova invazija oterala muškarce, ili može biti da su Armilu podigli muškarci kao poklon i zalog da odobrovolje nimfe uvređene zbog zloupotrebe vode. U svakom slučaju, sada izgledaju zadovoljne, te ženice: ujutru ih čuješ kako pevaju.

Gradovi i razmene. 2.

U Kloe, velikom gradu, osobe koje prolaze ulicama se ne poznaju. Kad se vide, zamišljaju hiljadu stvari jedna o drugoj, susrete koji bi mogli da se odigraju među njima, razgovore, iznenađenja, milovanja, ujede. Al niko nikoga ne pozdravlja, pogledi im se ukrštaju na momenat a zatim beže, tražeći druge poglede, ne zaustavljaju se.

Prolazi jedna devojka koja njiše suncobran naslonjen na rame, i pomalo i bokove. Prolazi jedna žena u crnini koja pokazuje sve svoje godine, sa nemirnim očima pod velom i usnama koje podrhtavaju. Prolazi jedan istetoviran div; mlad čovek sa belom kosom; jedna patuljica; bliznakinje obučene u boju koralala. Nešto se odigrava među njima, neka razmena pogleda kao linije koje povezuju neku figuru sa nekom drugom i ocrtavaju strele, zvezde, trouglove, dok se sve kombinacije ne iscrpu u jednom trenutku, i drugi likovi ne stupe na scenu: slepac sa gepardom na uzici, kurtizana sa lepezom od nojevog perja, efeb, žena-top. Tako da među onima koji se slučajno nađu zajedno skrivajući se od kiše pod nekim svodom, ili pod strehom na vašaru, ili zastajkujući da se čuje neki orkestar na trgu, odigravaju se susreti, zavodenja, snošaji, orgije, bez razmene ijedne reči, bez dodira prstom, gotovo bez podizanja pogleda.

Pohotljiva vibracija neprekidno pokreće Kloe, najčedniji grad. Kad bi muškarci i žene počeli da žive svoje efemerne snove, svaki duh postao bi osoba s kojom počinješ priču praćenja, pretvaranja, nespোরazuma, gurkanja, tlaćenja, i čigra mašte bi se zaustavila.

Gradovi i oči. 1.

Stari su izgradili Valdradu na obali jednog jezera sa kućama i verandama jednom iznad druge i visokim ulicama koje gledaju na vodu sa zidovima i ogradama. Tako da putnik kad stigne vidi dva grada: jedan uspravan iznad jezera i njegov odraz naopačke. Ne postoji niti se odigrava neka stvar u jednoj Valdradi koju druga ne ponavlja, zato što je grad tako sagrađen da je svaka njegova tačka preslikana u svom ogledalu, i Valdrada dole u vodi ne sadrži samo brazde i izbočine fasada koje se izdižu iznad jezera već i unutrašnjost soba sa tavanicama i podovima, perspektivom hodnika, ogledalima u ormanima.

Stanovnici Valdrade znaju da su svi njihovi činovi istovremeno i čin i njegov odraz u ogledalu kome pripada specijalno dostojanstvo slike, i ta njihova svest zabranjuje da se čovek i na tren prepusti slučaju ili zaboravu. Čak i onda kad se ljubavnici okrenu svojim nagim

telima s kožom uz kožu tražeći položaj u kome mogu što više zadovoljstva da izvuku jedan iz drugog, ili kad ubice zariju nož u crne vene vrata i što više guste krvi lipti to dublje guraju sečivo koje klizi među žile, nije njihovo parenje ili ubijanje bitno već parenje i ubijanje njihovih jasnih i hladnih slika u ogledalu.

Ogledalo čas povećava vrednost stvari čas ih negira. Ne opstaje u ogledalu sve što izgleda da vredi izvan ogledala. Dva grada blizanca nisu ista zato što ništa što postoji ili se dešava u Valdradi nije simetrično: na svako lice ili pokret iz ogledala odgovaraju lice ili pokret obrnuti tačku po tačku. Dve Valdrade žive jedna za drugu, gledajući se neprekidno u oči, ali se ne vole.

Veliki Kan je sanjao jedan grad: opisuje ga Marku Polu:

–Luka je izložena na severu, u senci. Obale su visoke na crnoj vodi koja udara u bokove zidina: stepenice silaze u more klizave od algi. Čamci premazani katranom čekaju privezani dok se prolaznici silazeći polako opraštaju od svojih porodica. Opraštanja se odigravaju u tišini ali sa suzama. Hladno je: svi nose šalove na glavi. Poziv sa čamca preseca zadržavanje; putnik se sklupčava na pramcu i udaljava se gledajući ka skupini onih koji ostaju; već se više ne razaznaju crte obale; magla je; čamac prilazi jednom usidrenom brodu; stepeništem ide jedna umanjena figura; nestaje; čuje se zarđali lanac kako se podiže dok struže u ždrelu. Oni koji su ostali prilaze stepeništu iznad stene sa molom, da bi pratili pogledom brod sve dok ne otplovi; poslednji put mašu belom krpicom.

– Kreni na put, istraži sve obale i pronadi taj grad – kaže Kan Marku. – Zatim se vrati da mi kažeš da li moj san odgovara istini.

– Oprosti mi gospodar: nema sumnje da ću se kad tad iskrcati na taj mol, – kaže Marko – ali se neću vratiti to da ti ispričam. Grad postoji i ima jednu jednostavnu tajnu: poznaje samo odlaske a ne i povratke.

IV

Stiskajući usnama ćilibarsku cev lule, sa bradom pritisnutom ogrlicom od ametestita i palčevima nervozno zgrčenim u svilenim papučama, Kublaj Kan je slušao Markove izveštaje ne podižući obrve. Bile su to večeri u kojima je neka hipohondrična para zaokupljala njegovo srce.

–Tvoji gradovi ne postoje. Možda nikad nisu ni postojali. Sigurno neće više postojati. Zašto se zavaravaš utešnim bajkama? Znam dobro da moje carstvo truli kao neki leš u močvari čija zaraza se širi i na gavrane koji ga ključaju kao i na bambuse koji rastu hranjeni njegovim tekućinama. Zašto mi o tome ne pričaš? Zašto stranče lažeš cara Tatara?

Polo je umeo da izađe na kraj sa mračnim raspoloženjima vladara. – Da, carstvo je bolesno i, što je najgore, pokušava da se navikne na svoje rane. Cilj mojih istraživanja je sledeći: ispitujući tragove sreće, koji se još uvek naziru, merim bedu. Ako hoćeš da saznaš koliko je mraka okolo, moraš da izoštriš pogled na daleke blede svetlosti.

Ponekad bi Kana obuzeli napadi euforije. Podizao bi se na jastucima, merio bi dugim koracima tepihe prostrte pod njegovim nogama po stazama, prilazio bi ogradama na terasi da bi izbeumljenim pogledom sagledao prostiranje carskih vrtova koje osvetljavaju svetiljke okačene o kedrove.

–Pa ipak ja znam – govorio bi – da je moje carstvo napravljeno od kristalnih materija, i da skuplja svoje molekule sledeći neki savršen red. Usred ključanja elemenata, oblikuje se sjajan i veoma tvrd dijamant, ogromna planina, izbrušena i providna. Zašto se tvoji utisci sa puta zaustavljaju na razočaravajućim prividima i ne love ovaj nezaustavljiv proces? Zašto od cara sakrivaš veličinu njegove sudbine?

A Marko: – Dok na tvoj znak, gospodaru, podižu se zidine bez mrlje jedinstvenog i konačnog grada, ja skupljam pepeo drugih mogućih gradova koji nestaju da bi tome oslobodili mesto i koji neće moći ponovo da se podignu ili zapamte. Samo ako upoznaš ostatak nesreće koji nijedan dragi kamen ne može da iskupi, moći ćeš da izračunaš tačan broj karata ka kojem konačan dijamant mora da teži i nećeš poremetiti proračune tvog početnog projekta.

Gradovi i znakovi. 5.

Niko ne zna bolje od tebe, mudri Kublaje, da nikad ne sme da pobrka grad sa govorom koji ga opisuje. Pa ipak između to dvoje postoji neki odnos. Ako ti opišem grad Oliviju, bogatu proizvodima i zaradama, da bih označio bogatstvo, nemam drugog načina nego da govorim o zdanjima od filigrana sa jastučićima sa resama na daskama dvodelnih prozora: iza rešetaka nekog parka jedna vrteška sa vodoskocima prska livadu na kojoj se jedan beli paun šepuri. Ali iz ovog govora odmah ćeš shvatiti kako je Olivija obavijena oblakom čađi i masti koji se lepe po zidovima kuća; kako u uličnim gužvama kamioni koji manevrišu gnječe pešake o zidove. Ako moram da ti pričam o vrednoći stanovnika, govorim o radnjama sedlara koje mirišu na kožu, o ženama koje brbljaju tkajući tepihe od rafije, o visećim kanalima čiji padovi pokreću lopate mlina: ali slika koju ove reči prizivaju u tvojoj prosvetljenoj svesti je pokret koji prati navoje bušilice, koji ponavlja na hiljade ruku hiljadu puta u radnim smenama. Ako moram da ti objasnim kako duh Olivije teži ka slobodnom životu i ka krajnje prefinjenom društvu, pričaću ti o damama koje noću pevajući plove u osvetljenim kanuima pored obala zelenog ušća; ali to je samo da bih te podsetio kako se u predgrađima gde se svake večeri iskrcavaju muškarci i žene kao nizovi mesečara, uvek nađe neko ko prasne u smeh i pokrene duh šale i sarkazma.

Ovo možda ne znaš: da ako hoću da pričam o Oliviji, ne bih mogao neki drugi govor da držim. Ako bi zaista postojala neka Olivija sa biforama i paunima, sedlarima i tkačima tepiha i kanuima i ušćima, bila bi to jedna bedna rupa sa movama i, da ti je opišem, morao bih da koristim metafore čađi, škripe točka, ponovljenih gestova, sarkazma. Laž nije u govoru već u stvarima.

Tanki gradovi. 4.

Grad Sofronija sastavljen je od dva polugrada. U jednom postoji jedan veliki ringišpil – strmih grba, vrteška sa oreolom od lanaca, sa pokretnim kavezima, zid smrti sa glavom motocikliste nadole, kupola cirkusa sa nizom trapeza koji vise po sredini. Druga polovina grada je od kamena, mermera i cementa, sa bankom, fabrikama, palatama, klanicom, školom i svim ostalim. Jedan od ta dva polugrada je fiksiran, drugi je privremen i kad istekne vreme njegovog stajanja, odšrafljuju ga, demontiraju i odnose, da bi ga presadili na neodređene terene nekog drugog polugrada.

Tako svake godine dođe dan kad radnici skidaju mermerne fasade, spuštaju kamene zidove, betonske stubove, demontiraju ministarstvo, spomenik, pristanište, rafineriju benzina, bolnicu, tovare ih na kamione, da bi iz trga na trg prešli maršrutu za tu godinu. Ovde ostaje polovina Sofronije sa metama i vrteškama, sa vriskom u vazduhu brodića ringišpila naopačke, i počinje da broji koliko meseci koliko dana mora da čeka dok se ne vrati karavan i dok ne počne čitav život.

Gradovi i razmene. 3.

Stupivši na teritoriju koja ima Eutropiju za glavni grad, putnik ne vidi jedan grad već mnogo gradova, istih veličina i koji nisu međusobno različiti, razmešteni na jednoj visokoj i talasastoj visoravni. Eutropija nije jedan grad već svi ti gradovi zajedno; samo jedan je nastanjen; ostali su pusti; a to se odigrava na smenu. Sada ću vam ispričati kako. Onoga dana kada se stanovnici Eutropije oseće premoreni i niko više ne može da izdrži svoj posao, svoje rođake, svoj dom i svoj život, dugove, svet koji pozdravlja ili otpozdravlja, tad celo stanovništvo odlučuje da se pomeri u susedni grad koji je zato tu da ih čeka, prazan i kao nov, gde će svako započeti neki nov posao, uzeti drugu ženu, videće neki drugi pejzaž otvarajući prozor, i veće provoditi u drugim rasonodama prijateljstvima ogovaranjima. Tako se njihov život obnavlja iz selidbe u selidbu, između gradova koji se zbog izloženosti ili nagiba ili tokova vode ili vetrova pokazuju svaki sa po nečim različitim od drugog. Pošto je njihovo društvo uređeno bez velikih razlika u bogatstvu ili vlasti, prelazi sa jedne funkcije na drugu odigravaju se gotovo bez potresa; raznovrsnost je osigurana raznovrsnošću dužnosti, tolikom da se u toku jednog života retko čovek vrati na svoj početni zanat.

Tako grad ponavlja svoj jednaki život pomerajući se gore dole po praznoj tabli. Stanovnici iznova glume iste scene sa različitim glumcima; ponavljaju iste replike sa blago izmenjenim akcentima; otvaraju promenjena usta u jednake zevove. Sama među svim gradovima carstva, Eutropija ostaje sama sebi identična. Merkur, bog nestalnih, kome je grad svetinja, napravio je ovo dvostruko čudo.

Gradovi i oči. 2.

Raspoloženje onoga ko je gleda daje gradu Zemrudi njen oblik. Ako prođeš zviždeći, podignutog nosa za zvidždukom, upoznaćeš je odozgo nadole: dovratnici prozora, zavese koje se njišu, vodoskoci. Ako hodaš gradom sa bradom na grudima, sa noktima zarivenim u dlanove, tvoji pogledi će se upetljati ničice uz zemlju, u bare, kanalizaciju, riblju krljušt,

papirčine. Ne možeš reći da je jedan vid grada istinitiji od drugog, ali o Zemrudi odozgo ćeš čuti pre svega od onoga ko je se seća dok tone u Zemrudu odozdo, dok svaki dan ide ulicama istim putem, nailazeći sledećeg jutra na neraspoloženje od prethodog dana zalepljeno na dnu zidova. Za sve kad-tad dođe dan kad spuštamo pogled niz oluke i ne uspevamo da ga odvojimo od kaldrme. Obrnuti slučaj nije isključen, ali je ređi: zato i dalje kružim ulicama Zemrude sa pogledom koji sad već kopa ispod podruma, ispod temelja, ispod bunara.

Gradovi i ime. 1.

Malo bih znao da ti kažem o Aglauri izvan onoga što stanovnici grada oduvek ponavljaju: niz poslovičnih vrlina, isto tako poslovične mane, poneka bizarnost, poneko detaljno poštovanje pravila. Stari posmatrači, koje nemamo razloga da ne uzimamo ozbiljno, pripisali su Aglauri njenu trajnu kvalitetnu ponudu, poredeći je naravno sa drugim gradovima iz njihovog doba. Niti Aglaura koja se vidi, niti ona o kojoj se pripoveda se nisu mnogo od onda promenile, ali ono što je bilo ekscentrično postalo je obično, čudno je postalo ono što beše obično, a vrednosti i mane izgubili su vrline ili sramotnost u jednom orkestru vrlina i mana drugačije raspoređenom. U tom smislu ništa nije tačno što se govori o Aglauri, pa ipak se iz nje izvlači neka čvrsta i kompaktna slika grada, dok manje konzistentnosti poprimaju retki sudovi koje čovek može da izvuče živeći u Aglauri. Rezultat je sledeći: ona o kojoj se pripoveda ima mnogo od onoga što je potrebno za postojanje, dok ona koja postoji na njenom mestu, manje postoji.

Znači, ako bih želeo da ti opišem Aglauru držeći se onoga što sam lično video ili iskusio, rekao bih ti da je izbledela, bez karaktera, natrpana bez reda. Ali ni to ne bi bilo istina: u izvesnim satima, u nekim delovima ulica, vidiš kako se otvara pred tobom sumnja u nešto nezamenljivo, retko, možda čak i veličanstveno; hteo bi nešto da kažeš, ali sve što se reklo do sada o Aglauri zarobljava reči i tera te na prepričavanje umesto pričanje.

Zato stanovnici misle uvek da žive u Aglauri koja raste samo s imenom Aglaure i ne primećuju da Aglaura raste na zemlji. I čak i meni koji bih hteo da razdvojim u pamćenju te dve Aglaure, ne preostaje drugo nego o jednoj da govorim, jer sećanje na drugu, s obzirom da nemam reči da ga fiksiram, je raspršeno.

– Od sada ću ja tebi da opisujem gradove, – rekao je Kan. – Ti ćeš na tvojim putovanjima proveriti da li postoje.

Ali gradovi koje je Marko Polo posetio bili su uvek drugačiji od onih koje je car zamislio.

– Pa ipak sam ja u svojoj glavi napravio model iz koga mogu da se izvuku svi mogući gradovi – reče Kublaj. – On sadrži sve što odgovara pravilu. Pošto se gradovi koji postoje razlikuju u različitim merama od pravila, dovoljno mi je da predvidim izuzetak od pravila i da izračunam najverovatnije kombinacije.

– I ja sam zamislio model grada iz koga izvlačim sve druge gradove – odgovori Marko. – To je grad napravljen samo od izuzetaka, prepreka, protivrečnosti, nesklada, besmisla. Ako je takav grad nešto najneverovatnije, smanjujući broj abnormalnih elemenata, rastu mogućnosti da grad zaista postoji. Dakle, dovoljno je da oduzmem izuzetke mom modelu, i

bilo kojim redom da krenem, stići ću pred jedan od gradova koji, iako putem izuzetka, ipak postoje. Ali sa ovim ne smem da preteram: dobio bih suviše verovatne gradove da bi stvano postojali.

V

S velike ograde terase dvorca Veliki Kan gleda svoje carstvo kako raste. Isprva se širila linija granica obuhvatajući osvojene teritorije, ali napredujući trupe su nailazile na polupuste krajeve, istrošena sela sa kolibama i baruštinama u kojima je loše nicao pirinač, mršavo stanovništvo, presahle reke, trska. „Vreme je da moje carstvo, već isuviše naraslo ka spolja – razmišljao je Kan – počne da raste iznutra,“ – i sanjao je o šumama zrelih narova kojima puca kora, o kozama na ražnju s kojih curi mast, o žilama bogate rude koja izvire u odronima sjajnih grumenova.

Sada, mnogo je sezona izobilja ispunilo ambare. Poplave reka povukle su šume glavnih greda koje je trebalo da pridržavaju bronzane krovove hramova i palata. Karavani slugu pomerali su planine krivudavog mermera preko kontinenta. Veliki Kan posmatra carstvo prekriveno gradovima koji vrše pritisak na zemlju i ljude, koji vrve od bogatstva i zagušenja, prenatrpano ukrasima i zaduženjima, iskomplikovano mehanizmima i hijerarhijama, naduveno, napeto i teško.

„Carstvo je pritisnuto sopstvenom težinom“, razmišlja Kublaj, i u njegoviom snovima sada se pojavljuju lagani gradovi kao zmajevi, rupičasti gradovi kao čipke, providni gradovi kao mreže protiv komaraca, gradovi kao spletovi lišća, gradovi linije na ruci, gradovi filigran koji se posmatra kroz njihovu neprovidnu i lažnu debljinu.

– Da ti ispričam šta sam sanjao noćas – kaže Marku. – Usred neke ravne i žute zemlje, posute meteoritima i lutajućim telima, video sam izdaleka kako se uzdižu kule nekog grada sa tankim vrškovima, tako napravljenim da mesec na svom putu može da se odmori čas na jednom čas na drugom, ili da visi zakačen za užad dizalice.

A Polo će: – Grad koj si sanjao je Lalađe. Te pozive na odmor pod noćnim nebom njeni građani su uputili da bi Mesec podario svim stvarima u gradu da rastu i ponovo se beskrajno obnavljaju.

–Ima nešto što ti ne znaš – dodaje Kan. – Zahvalni Mesec podario je gradu Lalađi jednu retku privilegiju: da s lakoćom raste.

Tanki gradovi. 5.

Ako hoćete da mi verujete, u redu. Sad ću vam reći kako je napravljena Otavija, grad-paučina. Postoji jedan ponor između dve strme planine: grad je iznad provalije vezan za dva grebena konopcima i lancima i mostićima. Hoda se po drvenim daskama, pažljivo da ne nagaziš u prazno, ili se uhvatiš za obruče od konoplje. Ispod nema ničega na stotine metara: promiče poneki oblak; malo niže vidi se dno provalije.

To je osnova grada: mreža koja služi za prolaz i podršku. Sve ostalo, umesto da se uzdigne gore, visi dole: stepenice od konopca, ljuljaške, kuće kao džakovi, vešalice, terase kao brodići, mehovi vode, slavine za gas, ražnjevi, korpe koje vise na konopcima, teretne dizalice, tuševi, trapezi i kolutovi za igru, žičare, lusteri, saksije sa lozicom.

Dok visi nad ponorom, život stanovnika Otavije je manje neizvestan nego u drugim gradovima. Znaju da mreža ne može da izdrži preko jedne tačke.

Gradovi i razmene. 4.

U Hersiliji da bi se ustanovili odnosi koji održavaju život grada, stanovnici razvlače konce iz uglova kuća, bele ili crne ili sive ili belo-crne u zavisnosti od toga da li pokazuju rodbinske odnose, trgovinske odnose, vlasti ili predstavništva. Kada ima toliko konaca da ne može da se prođe kroz njih, stanovnici odlaze: kuće se demontiraju; ostaju samo konci i držači za konce.

Na padini nekog brda, nagomilani kao odron, izbeglice iz Hersilije gledaju u splet razapetih konaca i kolaca koji se uzdižu na padini. To je još uvek grad Hersilija a oni nisu ništa.

Podižu Hersiliju drugde. Koncima tkaju obris koji je sličan ali koji bi hteli da je složeniji i regularniji od onoga. Zatim ga napuštaju i još dalje prenose sebe i svoje kuće.

Tako putujući po teritoriji Hersilije, susrećeš ruševine napuštenih gradova, bez zidova koji ne traju, bez kostiju mrtvih koje vetar kotrlja: paučina zamršenih odnosa koji traže oblik.

Gradovi i oči. 5.

Posle sedam dana hoda kroz šumarke, ko ide u grad Baukidu ne uspeva da je vidi a već je stigao. Tanke štule koje se uzdižu sa zemlje na velikoj razdaljini jedna od druge i koje se gube međ' oblacima, drže grad. Penje se u njega stepenicama. Retko se stanovnici vide na zemlji: imaju već sve što im treba gore i više vole da ne silaze. Ništa od grada ne dodiruje zemlju osim onih dugih flamingovih nogu na koje se oslanja i u blistavim danima, izrezbarena i ćoškasta senka koja se odslikava po zelenilu.

Postoje tri pretpostavke o stanovnicima Baukide: da mrze zemlju; da je poštuju do te mere da izbegavaju svaki dodir; da je vole kakva je bila pre njih tako da durbinima i teleskopima uperenim na dole ne prestaju da je ispituju, list po list, kamen po kamen, mrava po mrava, posmatrajući zaneseno svoje odsustvo.

Gradovi i ime. 2.

Bogovi dveju vrsta štite grad Leandru. I jedni i drugi su toliko mali da se ne vide i tako su brojni da ne mogu da se izbroje. Jedni stoje na vratima kuća, unutra, blizu čiviluka i držača za kišobrane; u selidbama idu sa porodicama i smeštaju se u novim stanovima pri primopredaji ključeva. Drugi su u kuhinji, vole da se sakriju ispod lonaca, ili u kaminu, ili u šipražjuu sa

metlama: čine deo kuće i, kad ode porodica koja je tu živela, oni ostaju sa novim stanarima; možda su već bili tu dok još kuća nije postojala, u travi građevinskog zemljišta, sakriveni u nekoj zardalnoj konzervi; ako se sruši kuća i na njenom mestu podigne kasarna za pedeset porodica, naći će se umnoženi, po kuhinjama svih stanova. Da bismo ih razlikovali, jedne ćemo zvati Penati a druge Lari.

U jednoj kući nije rečeno da su Lari uzvek sa Larima a Penati sa Penatima: posećuju se, šetaju zajedno po gipsanim ukrasima, po cevima radijatora, prepričavaju događaje u porodici, često se svađaju, ne mogu godinama da se slože; kad ih vidiš sve zajedno, ne možeš da razaznaš koji su jedni a koji drugi. Lari su doživeli da kroz njihove zidove prođu Penati raznoraznog porekla i navika; Penati moraju da izlaktaju mesto sa Larima iz čuvenih propalih palata, uobraženim, ili sa Larima iz baraka koji su uvredljivi i nepoverljivi.

Prava suština Leandre je tema za beskrajnu raspravu. Penati misle da su oni duša grada, iako su stigli prošle godine, i da nose Leandru sa sobom kada emigriraju. Lari smatraju Penate privremenim gostima, nezvanim, nevaspitanim; prava Leandra je njihova, koja daje oblik svemu što sadrži, Leandra koja je tu ranije postojala pre no što su ti uljezi stigli i ostaće i kad oni budu otišli.

Imaju ovo zajedničko: da uvek komentarišu ono što se dešava u porodici ili u gradu, Penati izvlače stare, prababe, baba tetke, nekadašnju porodicu, a Lari ambijent kakav je bio pre no što su ga uništili. Ali nije rečeno da žive samo od sećanja: skupljaju planove za karijere koje će deca postići kad porastu (Penati), o tome šta bi mogla da predstavlja neka kuća ili neki kraj (Lari) kad bi bili u dobrim rukama. Kad načuljim uši, naročito noću, po kućama Leandre, čujem kako neprekidno ćaskaju, kako se nadglasavaju, razmenjujući šale, gundanje, ironično smejuljenje.

Gradovi i mrtvi. 1.

U Melaniji, svaki put kad dođeš na trg, nađeš se usred nekog razgovora: hvalisavi vojnik i parazit, izlazeći na neka vrata, susreću se sa mladim rasipnikom i bludnicom; ili škrt otac sa praga daje poslednje savete zaljubljenoj kćerki i prekida ga budalasti sluga koji nosi poruku podvodačici. Dođeš u Melaniju posle niz godina i nađeš se usred istog razgovora koji se nastavlja, u međuvremenu su umrli parazit, podvodačica, škrti otac; ali hvalisavi vojnik, zaljubljena kćerka i budalasti sluga zauzeli su njihova mesta, a njih su zamenili hipokrita, poverilac, astrolog.

Stanovništvo Melanije se obnavlja: umiru oni koji razgovaraju, jedan po jedan, a u međuvremenu se rađaju oni koji zauzimaju njihova mesta, ko na jednoj strani ko na drugoj. Kad neko promeni ulogu ili napusti trg zauvek ili prvi put nastupi na njemu, dođe do lančanih promena, sve dok se sve uloge ponovo ne podele; ali u međuvremenu staroj ljutibabi odgovara duhovita sluškinja, zelenaš i dalje juri razbaštinjenog mladića, hraniteljka teši pastorku, iako niko od njih nema oči i glas iz prethodne scene.

Ponekad se desi da sam učesnik razgovora igra istovremeno dve ili tri uloge: tiranina, dobročinitelja, glasnika; ili da se jedna uloga podeli, umnoži, dodeli stotini, hiljadi stanovnika Melanije: tri hiljade za hipokritu, trideset hiljada za grebatora, sto hiljada dece palih kraljeva koji čekaju priznavanje.

Kako vreme prolazi, ni uloge nisu ono što su nekad bile; svakako, akcija koju oni proizvode, sa intrigama i preokretima, vodi ka nekom konačnom razrešenju kome se približavaju čak i kad tkivo kao da se zapliće i prepreke množe. Ko pride trgu u narednim trenucima, čuće kako se dijalog menja iz čina u čin, iako stanovnici Melanije isuviše kratko žive da to primete.

Marko Polo opisuje jedan most, kamen po kamen. – Ali koji kamen drži most? – pita Kublaj Kan.

– Most ne drži ovaj ili onaj kamen – odgovara Marko, – već luk koji oni čine.

Kublaj Kan ćuti, razmišlja. Zatim dodaje: – Zašto mi govoriš o kamenju? Samo mi je do luka stalo.

Polo odgovara: – Bez kamenja nema luka.

VI

– Da li ti se ikad desilo da vidiš grad koji liči na ovaj? Pitao je Kublaj Kan Marka Pola proturajući ruku punu prstenja izvan svilenog baldahina carskog mletačkog broda, pokazujući mostove koji se nadvijaju nad kanalima, prinčevska zdanja čiji su mermerni pragovi, potopljeni vodom, saobraćaj laganih brodića koji plove u cik-cak vođeni dugim veslom, lađe koje iskrcajavu korpe povrća na pijačnom trgu, balkoni, kupole, krovne terase, zvonici, vrtovi na ostrvima koji se zelene u sivilu lagune.

Car, u pratnji svog stranog poverenika je bio u poseti Kvinsaji, staroj prestonici svrgnutih dinastija, poslednjem biseru koji je ugrađen u krunu Velikog Kana.

– Ne, gospodaru – odgovori Marko, – nikad nisam mogao da zamislim da postoji grad sličan ovome.

Car pokuša da ga pogledom ispita. Stranac spusti pogled. Kublaj je ćutao ceo dan.

Posle zalaska sunca, na terasi carskog dvora, Marko Polo je vladaru izlagao rezultate svog poslanstva. Bio je običaj da Veliki Kan provede završnicu svojih večeri uživajući poluzatvorenih očiju u tim pričama sve dok prvi zev ne bi bio znak sviti paževa da upale svetiljke i da sprovedu vladara u Paviljon Uzvišenog Sna. Ali ovoga puta Kublaj kao da nije bio spreman da se preda umoru. – Ispričaj mi još o nekom gradu – insistirao je.

–... Krene čovek odatle i jaše tri dana između severo-istočnog vetra i istoka ... – nastavljao bi da priča Marko, i da ređa imena i običaje i robu velikog broja zemalja. Njegov repertoar mogao bi se nazvati neiscrpnim, ali je sada na njega bio red da se preda. Bila je već zora kada reče: – Gospodaru, sada sam ti ispričao sve gradove koje poznajem.

– Ostaje jedan o kome nikad ne govoriš.

Marko Polo pognu glavu.

– Venecija – reče Kan.

Marko se nasmeši. – A o čemu drugom si mislio da govorim?

Car ne trepnu. – Pa ipak, nikad je nisi pomenuo.

A Polo će: – Svaki put kada opisujem neki grad, kažem ponešto o Veneciji.

–Kada te pitam o drugim gradovima, hteo bih o njima da čujem. A o Veneciji kad te pitam za Veneciju.

–Da bismo razlikovali vrline jednih od vrlina drugih gradova, moram da krenem od nekog prvobitnog grada koji se podrazumeva. Za mene je to Venecija.

–Morao bi onda da u svakoj prilici počneš o svojim putevima od početka, opisujući Veneciju kakva je, celu, ne ispuštajući ništa što pamtiš od nje.

Voda u jezeru malo se uzburkala; bakarni odsjaj starog carskog zdanja Sunga prelamao se titrajući blistavo kao neko lišće što plovi.

–Slike pamćenja, jednom kad se zariju su kao reči, brišu se – reče Polo. – Možda se plašim da ne izgubim celu Veneciju odjednom ako govorim o njoj. Ili sam je možda, govoreći o drugim gradovima, već lagano izgubio.

Gradovi i razmene. 5

U Smeraldini, vodenom gradu, mreža kanala i mreža puteva se prepliću i presecaju. Kad ideš sa jednog mesta na drugo, uvek imaš izbor između puta kopnom ili čamcem: i s obzirom da najkraći put između dve tačke u Smeraldini nije prava već cik-cak linija, a i ona se grana u brojne mogućnosti, putevi koji se svakom prolazniku otvaraju nisu samo dva već mnogi, i još ih je više za onoga ko smenjuje putovanje čamcem sa prekrcavanjem na tlo.

Tako da su stanovnici Smeraldine pošteđeni dosade da svaki dan prelaze isti put. I to nije sve: mreža prolaza nije samo na jednom nivou već prati uspone stepenica, balkona, mostova u obliku magarećih leđa, viseće ulice. Kombinujući delove raznih puteva, uzdignutih ili na površini, svaki stanovnik se svakog dana rasonodi nekom novom maršrutom iako ide na ista mesta. Najobičniji i najmirniji životi u Smeraldini odigravaju se bez ponavljanja.

Većem pritisku su izloženi ovde, kao i svugde, tajni i uzbudljivi životi. Mačke Smeraldine, lopovi, tajni ljubavnici, kreću se uzvišenijim i isprekidanim putevima, skačući sa jednog krova na drugi, spuštajući se sa krovne terase na balkon, hodajući po olucima kao mesečari. Malo još niže, miševi trče po mraku kanalizacije jedan drugom za repom, zajedno sa zaverenicima i švercerima: vire iz šahtova i kanalizacija, nestaju u međuprostorima i uličicama, vuku iz jednog skrovišta u drugo koru od sira, zabranjena dobra, džakove baruta, prolazeći kroz kompaktnost grada izrešetanog mrežom podzemnih prolaza.

Mapa Smeraldine morala bi da sadrži, u mastilu različitih boja, sve te staze, vodene i čvrste, vidljive i skrivene. Malo je teže fiksirati na papiru put lasta, koje seku vazduh iznad krovova i spuštaju se duž nevidljivih putanja, nepokretnih krila, naglo skreću da bi progutale komarca, spiralno se uzdižu na neki vrh, i nadgledaju na svakoj tački svojih vazdušnih putanji sve tačke grada.

Gradovi i oči. 4.

Stigavši u Filidu, zadovoljan si da vidiš koliko različitih mostova premošćava kanale:

mostovi u obliku magarećih leđa, pokriveni, na stubovima, na čamcima, viseći, sa rupičastom ogradom; koliko različitih prozora gleda na ulice: dvodelni sa stubićem, mavarski, u obliku koplja, špicastog vrha, sa polukružnim ili kružnim oknima; koliko različitih podova pokriva tlo: kaldrma, ploče, šljunak, bele i tamno plave pločice. Na svakoj tački grad nudi iznenađenje za oči: žbunovi kapre koji štrče iz zida tvrđave, kipovi tri kraljice na jednom podnožju, kupola u obliku glavice luka sa tri mala luka nabodena na vrhu. "Srećan je onaj koji ima svaki dan Filidu pred očima i ne prestaje da vidi stvari koje ona sadrži", uzvikuješ, sa žalom što moraš da je napustiš samo što si je pogledom okrznuo.

Dešava ti se međutim da se zadržiš u Filidi i da završiš tu svoj život. Ubrzo grad bleedi pred tvojim pogledom, brišu se ukrasi, kipovi na pijedestalu, kupole. Kao i svi stanovnici Filide pratiš cik-cak linije iz jedne ulice u drugu, razaznaješ sunčane delove od senovitih, ovde neka vrata, tamo neko stepenište, neka klupa na koju možeš da spustiš korpu, ulegnuće na kojem možeš da padneš ako ne paziš. Sve ostalo u gradu je nevidljivo.

Filida je prostor u kome se iscrtavaju putanje koje vise u praznini, najkraći put da stigneš do teze trgovca a da izbegneš šalter poverioca. Tvoji koraci idu za onim što se ne nalazi izvan pogleda već unutra, zakopano i izbrisano: ako od dve kapije jedna izgleda veselija, to je zato što je tuda pre trideset godina prolazila jedna devojka širokih izvezenih rukava, ili samo zato što pada na nju svetlost u neko doba dana kao na onu kapiju za koju se ne sećaš gde je.

Milion očiju uzdiže se ka prozorima mostovima eskapadama i to je kao da pregledaju praznu stranicu. Mnogo je gradova kao što je Filida koji izmiču pogledu osim ako ih iznenada ne uhvatiš.

Gradovi i ime. 3.

Dugo vremena Pira je za mene bila grad ugrađen u visoravni jednog zaliva, sa visokim prozorima i kulama, zatvorena kao kupa, sa trgom u centru dubokim kao bunar sa bunarom u centru. Nikada je nisam video. Ona je jedan od mnogih gradova u koje nikad nisam stigao, koje zamišljam samo preko imena: Eufrazija, Odila, Margara, Gotolija. Pira je imala svoje mesto usred njih, različita od svih njih, kao što je svaki od njih nezamenljiv u očima sećanja.

Došao je dan kad su me moja putovanja odvela u Piru. Čim sam kročio u nju, sve što sam zamišljao zaboravio sam; Pira je postala ono što je Pira; a ja sam mislio da oduvek znam da se more ne vidi iz grada, sakriveno jednim prudom niske i talasaste obale; da su ulice dugačke i ravne; da su kuće grupisane u razmacima, nevisoke, i da ih razdvajaju prazni prostori stovarišta drveta i piljevine; da vetar pokreće vesla vodenih pumpi. Od tog trenutka nadalje ime Pire priziva u mom sećanju taj pogled, tu svetlost, to zujanje, taj vazduh u kome leti neka žućkasta prašina: jasno je šta znači i nije moglo da znači drugo nego to.

Moje pamćenje sadrži i dalje jedan veliki broj gradova koje nisam video i neću videti, imena koja nose sa sobom neku figuru ili fragment ili blistavost zamišljene figure: Gotolija, Odila, Eufrazija, Margara. Čak i grad visoko u zalivu je uvek tu, sa trgom okolo bunara, ali ne mogu više da ga zovem jednim imenom, niti da se setim kako sam mogao da mu dam neko ime koje znači nešto sasvim drugo.

Gradovi i mrtvi. 2.

Nikad u svojim putovanjima nisam išao tako daleko da stignem do Adelme. Bio je sumrak kada sam se tu iskrcao. Na keju mornar koji je u letu uhvatio konopac i vezao ga za stub ličio je na jednog ko je bio u vojsci sa mnom i ko je umro. Bilo je vreme za riblju kvantašku pijacu. Jedan starac je tovario korpu ježeva na neka kola; učini mi se da ga znam; kad sam se okrenuo, on je nestao u nekoj uličici, ali sam shvatio da liči na jednog ribara koji je već bio star kad sam ja bio dete tako da nije mogao biti među živima. Uznemiri me prizor bolesnika u bunilu sklopčanog na zemlji sa pokrivačem preko glave: moj otac nekoliko dana pred smrt imao je žute oči i čekinjastu bradu potpuno istu kao on. Skrenuh pogled; nisam se više usuđivao nikoga da zagledam u lice.

Pomislih: "Ako je Adelma grad koji vidim u snu, u kome se sreću samo mrtvi, plašim se sna. Ako je Aldema pravi grad u kome stanuju živi, dovoljno je da ih zagledam da se sličnost izbriše i da se pojave tuđa lica koja nose strah. U oba slučaja je bolje da ih ne giedam."

Jedna prodavačica povrća merila je kelj na kantar i stavljala ga u korpicu zavezanu za konopac koju je neka devojka spuštala sa balkona. Devojka je bila ista kao jedna iz mog mesta koja je poludela od ljubavi i ubila se. Prodavačica povrća podiže glavu: bila je to moja baba.

Pomislih: "U životu dođe trenutak kad među svetom koji si upoznao ima više mrtvih nego živih. I glava odbija da upozna druge fizionomije, druge izraze: na sva nova lica koja sreće stavlja stari otisak, za svakog nađe masku koja najbolje pristaje."

Istovarivači su se u nizu penjali stepenicama, povijeni pod demižonima i buradima; lica su im bila sakrivena pod kapuljačama od džaka; "Sad će da se isprave i prepoznaću ih", razmišljao sam nestrpljivo i uplašeno. Ali nisam podizao pogled sa njih; ono malo kad bih skrenuo pogled ka gužvi koja je vrvela po uličicama, zapljusnula bi me neočekivana lica, koja se ponovo pojavljuju iz daljine, koja me netremice gledaju kao da hoće da budu prepoznata, kao da hoće da me prepoznaju, kao da su me prepoznala. Možda sam i ja svakome od njih ličio na nekoga ko je umro. Tek sarn bio stigao u Adelmu i već sam bio jedan od njih, prešao sam na njihovu stranu, utopljen u tom talasanju očiju i bora i grimasa.

Pomislih: "Možda se u Adelmu stigne kad umreš i gde svako pronade osobe koje je izgubio. To je znak da sam i ja mrtav." Pomislih takođe: "To je znak da na onom svetu nema sreće."

Gradovi i nebo. 1.

U Eudosiji koja se prostire nagore i nadole, sa krivudavim uličicama, stepenicama, ćorsokacima, kućercima, čuva se jedan tepih na kome može da se posmatra pravi oblik grada. Na prvi pogled ništa ne liči manje na Eudosiju od crteža tepiha, složenog u simetričnim figurama koje ponavljaju svoje motive duž pravih kružnih linija, istkan iglama sa sjajnim koncima, čije smenjivanje šara može da se prati duž celog tkanja. Ali ako ga pažljivo zagledaš, uverićeš se da svako mesto na tepihu odgovara mestu u gradu i da sve stvari koje grad sadrži, sadrži i šara, u skladu sa njihovim pravim odnosom, koji promiče tvom od vreve buke gužve rasejanom oku. Sva ta zbrka u Eudosiji, njakanje mula, mrlje crnog dima, miris ribe, je ono što se vidi u delimičnoj perspektivi koju ti loviš; ali tepih dokazuje da postoji

tačka iz koje grad pokazuje svoje prave proporcije, geometrijska šema koja se podrazumeva u svakom njegovom najmanjem detalju.

Lako je izgubiti se u Eudosiji: ali kad se koncentrišeš da buljiš u tepih, prepoznaš ulicu koju si tražio u nekom grimiznom ili indigo ili tamnocrvenom koncu koji te posle jednog dugog kruga uvede u purpurni ograđen prostor koji je tvoj pravi cilj. Svaki stanovnik Eudosije poredi sa nepomičnim redom na tepihu neku svoju sliku grada, neki svoj strah i svako može da nađe skriven među arabeskama neki odgovor, priču svog života, zaokrete sudbine.

O tajanstvenom odnosu dva tako različita predmeta kao što su tepih i grad upitan je jedan prorok. Jedan od dva predmeta – glasio je odgovor – ima oblik koji su mu bogovi dali na zvezdanom nebu sa orbitama po kojima se pokreću svetovi; drugi je približan odraz, kao svako ljudsko delo.

Proročanstva su već odavno bila sigurna da je harmonična šara na tepihu bila božansko delo; u tom smislu je proročanstvo protumačeno, bez spora. Ali istovremeno možeš i suprotno da zaključiš: da je prava mapa univerzuma grad Eudosija takav kakav jeste, mrlja koja se širi bez oblika, sa svim ulicama u šreh, kućama koje se ruše jedna preko druge u prašini, požarima, urlicima u mraku.

–... Dakle to je zaista putovanje u sećanju, tvoje! – Veliki Kan, uvek načuljenih ušiju, uvek bi poskočio u svojoj ljuljašci kad bi uhvatio u Markovom govoru neki uzdah. – To je da bi se rešio izvesne nostalgije što si otišao tako daleko! – uzvikivao bi, ili: – Sa tovarom punim žala vraćaš se sa svojih ekspedicija! – i dodavao bi, sarkastično: – Mršava dobit, istinu govoreći, za jednog trgovca Mletačke republike!

To je bila tačka ka kojoj su vodila sva pitanja Kublaja o prošlosti i budućnosti, već jedan sat se s tim poigravao kao mačka sa mišem, i konačno je pritegao Marka, bacio se na njega, stavio mu koleno na grudi, uhvatio ga za bradu: – Ovo sam hteo od tebe da čujem: priznaj šta krijumčariš: raspoloženja, blažena stanja, elegije!

Možda su reči i misli samo zamišljali, dok su obojica, u tišini i nepokretni gledali kako se polako diže dim iz njihovih lula. Dašak vetra bi oblak dima čas razneo, čas bi oblak visio u vazduhu; a odgovor je ležao u tom oblaku. Na dašak koji je rasterivao dim Marko bi se setio isparenja koja zamagljuju morska prostranstva i planinski lanac i kako i kad se rastera ostavlja za sobom svež i providan vazduh koji otkriva daleke gradove. Iznad tog okna promenljivih raspoloženja hteo je da dopre pogledom: obris stvari razaznaje se bolje na daljinu.

Ili bi se oblak zaustavio tek što je izašao iz usta, gust i spor, pozivajući na jednu drugu sliku: isparenja koja se zadržavaju po krovovima velikih gradova, neproziran dim koji se ne razilazi, kapa zagađenja koja visi nad asfaltnim ulicama. Ne one nestalne magle u sećanju niti suva prozirnost, već izgoretine iživelih ulica koje čine koru jednog grada, sunder ispunjen vitalnom materijom koja više ne protiče, začepljenje prošlosti sadašnjosti budućnosti koje blokira okoštale živote u iluziji pokreta: to bi nalazio na kraju puta.

VII

KUBLAJ: – *Ne znam kad si imao vremena da posetiš sve zemlje koje mi opisuješ. Meni se čini da se nikad nisi mrdnuo iz ovog vrta.*

POLO: – *Svaka stvar koju vidim ili učinim dobije smisao u nekom prostoru u glavi u kome vlada isti mir kao ovde, ista polusenka, ista tišina koju remeti šuštanje lišća. U trenutku u kome se koncentrišem i razmišljam, uvek se opet nađem u ovom vrtu, u ovo doba večeri, u tvom svetom prisustvu, iako, ne zastajući ni za tren, i dalje idem uz zelenu reku krokodila ili brojim bačve sa slanom ribom koje se tovore u brod.*

KUBLAJ: – *Ni ja nisam siguran da sam ovde, da šetam između fontana od porfira, da slušam odjek mlazeva, a da ne jašem sav od znoja i krvi na čelu moje vojske, osvajajući zemlje koje ćeš ti morati da opišeš, ili odsecajući prste razbojnicima koji preskaču zidine neke napadnute tvrđave.*

POLO: – *Možda ovaj vrt postoji samo u senci naših spuštenih kapaka, i nikada nismo prestali, ti da dižeš prašinu na borbenim poljima, a ja da trgujem vrećama bibera na dalekim pijacama, ali svaki put kad zatvorimo oči usred buke i cike i gužve, dozvoljeno nam je da se ovde povučemo obučeni u svileni kimono, da razmatramo ono što vidimo i živimo, da izvučemo zaključke, da gledamo u daljinu.*

KUBLAJ: – *Možda se ovaj naš dijalog vodi između dva klošara sa nadimcima Kublaj Kan i Marko Polo, koji prevrću po đubretu, skupljajući zarđale delove, komade tkanine, papirčine, i koji pijani od nekoliko gutljaja lošeg vina vide kako oko njih šljašte sva blaga Istoka.*

POLO: – *Možda je od čitavog sveta ostalo samo zemljište prekriveno otpacima, viseći vrt kraljevskog dvora Kublaj Kana. Naši kapci razdvajaju stvari ali se ne zna zapravo šta je spolja, a šta iznutra.*

Gradovi i oči. 5.

Pregazivši vodu, prošavši kroz klanac, čovek se iznenada nađe pred gradom Morijana, sa providnim alabasterskim vratima spram svetlosti, koralnim stubovima koji drže nadvratnike sa naslagama serpentina, vile od stakla kao akvarijumi u kojima pliva senka igračice sa posrebnim krljuštima pod lusterima u obliku meduze. Ako nije prvi put na putu, čovek već zna da gradovi kao što je ovaj imaju i svoje naličje: dovoljno je proći polukrug i ukazaće se skriveno Morijanino lice, površina zarđalog lima, sukno od džaka, kolci puni eksera, cevi crne od čađi, hrpe konzervi, slepi zidovi sa izbledelim natpisima, platna nesparenih stolica, konopci dobri samo da se obesiš o neku trulu gredu.

S jedne strane na drugu grad kao da nastavlja svoju perspektivu množeći repertoar slika: međutim nema debljinu, sadrži se samo od jednog lica i jednog naličja, kao list hartije, s jednom slikom ovde drugom tamo, koje ne mogu ni da se razvoje niti vide.

Gradovi i ime. 4.

Klarisa, slavni grad, ima burnu istoriju. Više puta je propala i ponovo procvetala, uvek imajući na umu prvu Klarisu kao neprevaziđen model sjaja, u poređenju s kojim sadašnje stanje grada uvek izaziva nove uzdahe pri svakom prolazu zvezda.

U vekovima propadanja, grad opustošen zbog boleština, nižeg rasta zbog rušenja greda i lukova i odronjavanja, zarđao i zapušten iz nepažnje ili pomanjkanja osoblja za održavanje, lagano se iznova nastanjivao kako su se iz podruma i rupa pojavljivale horde preživelih koji su kao miševi vrveli u ludilu preturanja i glodanja ili sakupljanja i popravljanja, kao ptice koje svijaju gnezdo. Kačili su se za sve što je moglo da se skine sa nečega gde je bilo i stavi na nešto drugo u različite svrhe: zavese od brokata završavale su kao čaršavi; u mermerne urne sa pepelom sadili su bosiljak; gvozdene kovane rešetke sa prozora ženskog odeljenja služile su za pečenje mačijeg mesa na vatri od rezbarenog drveta. Podignuta od rastavljenih delova neupotrebljive Klarise, oblikovala se jedna preživela Klarisa, sva u bedi i kućercima, zagađenim barama, kavezima sa zečevima. Pa ipak, ništa nije izgubljeno od starog sjaja Klarise, sve je bilo tu, ali drugačije raspoređeno prema potrebama stanovnika ništa manje nego pre.

Vremena nemaštine smenjivala su veselija vremena: jedan raskošan leptir Klarisa rađao se iz Klarise prosjačke larve; novo izobilje činilo je da grad bude preplavljen novim materijalima zgradama predmetima; pristizao je nov svet spolja; ništa i niko više nije imao veze sa ranijom Klarisom ili Klarisama; i sve što se više nova Klarisa pobjednički ustoličavala na mestu i u ime prve Klarise, postajala je svesnija da se udaljava od one stare, da je uništava ništa manje brzo nego što to čine miševi ili buđ: bez obzira na ponos novog sjaja, u dnu srca osećala se tuđa, neskladna, otimačica.

I tada, delovi prvobitnog sjaja koji su se spasli tako što su se prilagodili mračnijim potrebama opet su bivali premešteni, eto ih čuvanih pod staklenim zvonom, zatvorenih u vitrinama, stavljenih na somotaste jastučice, i ne zato što bi mogli još nečemu da služe već da bi kroz njih mogao da se rekonstruiše neki grad o kome više niko ništa nije znao.

Druga propadanja i ponovno nicanje su se smenjivali u Klarisi. Stanovništvo i običaji su se smenjivali više puta; ostaju ime, mesto i predmeti koje je najteže razbiti. Svaka nova Klarisa, kompaktna kao živo telo sa svojim mirisima i dahom, pokazuje kao ukras ono što je ostalo od starih rasparčanih i mrtvih Klarisa. Ne zna se kada su korintski kapiteli stajali na vrhu stubova: samo se pamti jedan od njih koji je mnogo godina u nekom kokošinjcu pridržavao korpu u koju su kokoške nosile jaja, a odatle je prešao u muzej kapitela pored ostalih primeraka iz kolekcije. Izgubio se red smene doba; opšte je rasprostranjeno verovanje da je postojala neka prva Klarisa, ali nema dokaza za to; kapiteli su možda prvo bili u kokošinjcima a onda u hramovima, u mermernim urnama možda je prvo bio zasađen bosiljak a potom kosti preminulih. Jedino se sledeće pouzdano zna: izvestan broj predmeta se pomera u izvesnom prostoru, čas prepunom novih predmeta, čas trošeći se bez zamene; pravilo je izmešati ih svaki put i opet ih spojiti na nov način. Možda je Klarisa oduvek samo bila jedna premetačina okrnjenih trica i kućina, loše složenih, van upotrebe.

Nema grada koji je više od Euzapije sklon da uživa u životu i da izbegne napore. I da bi skok sa života na smrt bio manje nagao, stanovnici su izgradili identičnu kopiju svog grada pod zemljom. Osušeni leševi, tako da od njih ostane samo kostur prekriven žutom kožom, nose se dole da bi nastavili svoj raniji posao. Od svih poslova, bezbrižni momenti imaju prednost: većina njih sedi oko postavljenog stola, ili u stavu igre ili s pokretom svirača truba. Ali su takođe svi zanati i razmene živih iz Euzapije na snazi i pod zemljom, ili bar oni koje su živi izvodili sa više zadovoljstva nego muke: časovničar, usred svih zaustavljenih satova u radnji, približio je svoje osušeno uvo uz nenaštelovano njihalo; jedan berberin sapunja suvom četkom jagodicu glumcu dok ovaj proučava ulogu gledajući u tekst praznih očnih duplji; jedna devojka nasmejane lobanje muze lešinu junice.

Naravno, mnogo je živih koji traže za posle smrti različitu sudbinu od one koju su već imali: nekropola je prepuna lovaca na lavove, mecosoprana, bankara, violinista, vojvotkinja, izdržavanih žena, generala, mnogo više nego što ih je ikad bilo u gradu živih.

Zadatak da isprati mrtve dole i da ih smesti na traženo mesto poveren je jednom bratskom redu kaluđera. Niko drugi u Euzapiji nema pristup mrtvima i sve što se zna odozdo zna se od njih.

Kažu da isto bratstvo postoji i među mrtvima, i da im uvek pomaže: kaluđeri posle smrti nastavljaju svoju službu i u drugoj Euzapiji; neki se pretvaraju da su već mrtvi i idu i dalje gore-dole. Naravno, vlast ove zajednice nad Euzapijom živih je vrlo rasprostranjena.

Pričaju da uvek kad siđu, nađu da se nešto promenilo u donjoj Euzapiji; mrtvi unose novine u svoj grad; ne mnogo, ali je to svakako plod složenog razmišljanja, a ne prolaznih kaprica. Iz godine u godinu Euzapija mrtvih se ne može prepoznati. A živi, da ne bi bili gori, sve što čuju od kaluđera o novinama mrtvih i oni požele. Tako je Euzapija živih počela da imitira svoju podzemnu kopiju.

Kažu da se to ne dešava samo sada: u stvari mrtvi su ti koji su podigli gornju Euzapiju nalik na svoj grad. Kažu da u tim gradovima blizancima ne postoji način da se živi razaznaju od mrtvih.

Gradovi i nebo. 2.

Prenosi se ovo predanje u Vitsaveji: da visi u vazduhu jedna druga Vitsaveja u kojoj se vagaju najuzvišenije vrline i osećanja u gradu, i ako zemaljska Vitsaveja uzme za model nebesku, postaće jedno s njom. Slika koju predanje širi je grad od kovanog zlata sa srebrnim šrafovimama i dijamantskim vratima, grad dragulja, sav u intarzijama i umecima, kakav samo vrhunski stručan rad može da proizvede radeći na materijalu vrhunske vredosti. Verujući tom predanju, stanovnici Vitsaveje veoma drže do svega što podseća na njihov nebeski grad: akumuliraju vredne metale i retke dragulje, odriču se efemernih prepuštanja, izrađuju oblike složene staloženosti.

Veruju takođe ti stanovnici da još jedna Vitsaveja postoji pod zemljom, stecište svega onoga što im treba a što je za prezir i nedostojno, i neprekidno se trude da izbrišu iz Vitsaveje na površini svaku vezu ili sličnost sa niskom bliznakinjom. Umesto krovova zamišlja se da pakleni grad ima prevrnute kante za đubre, s kojih padaju korice od sira, masni papiri, prljava voda od sudova, ostaci od špageta, stari zavoji. Ili čak da je napravljen od one mračne,

provodne i guste materije koja teče niz kanalizaciju produžujući putanju ljudske utrobe, iz crne rupe u crnu rupu, sve dok ne fljusne na poslednje podzemno dno, i da se baš iz te lenje pene odozdo izdižu krug po krug zdanja jednog fekalnog grada, savitljivih kula.

U predanju Vitsaveje postoje jedan istinit i jedan lažni deo. Istina je da dve slike lika idu uz grad, jedna nebeska a druga paklena; ali grešimo u vezi sa njihovom verodostojnošću. Pakao koji se krčka na najdubljem dnu Vitsaveje je grad koji su izgradili najcenjeniji arhitekti, napravljen je od najskupljih materijala na tržištu, i funkcioniše u svakoj svojoj napravi i zamisli i satnici, okićen resama kitama naborima zakačenim na svim cevima i polugama.

Koncentrisana na sakupljanje svojih savršenih dragulja, Vitsaveja misli da je vrlina ono što je mračni zanos punjenja prazne vazne samom sobom; ne zna da su njeni jedini momenti velikodušnog prepuštanja oni kada otkida od sebe, kada pušta, kada troši. Ipak, na vrhu Vitsaveje stoji jedno nebesko telo koje odslikava sve bogatstvo grada, zatvoreno u trezor odbačenih stvari: planeta koja maše ljuskom od krompira, pokidanim kišobranima, pocepanim čarapama, koja blješti od srče, izgubljenih dugmadi, hartije za čokoladu, tramvajskih karata, odsečenih noktiju i žuljeva, ljuski od jajeta. To je nebeski grad i na tom nebu promiču komete sa dugim repom, koje su izbačene da kruže po prostoru u jedinom slobodnom i srećnom činu koji umeju da urade stanovnici Vitsaveje, gradu koji samo kad kaki nije škrt proračunati računđžija.

Neprekidni gradovi. 1.

Grad Leonija sam se obnavlja svakoga dana: svakog jutra stanovništvo se budi u svežim čaršavima, pere se sapunima tek izvađenim iz omota, oblači kućne kapute ganc nove, vadi iz najsavršenijeg frižidera limene konzerve još netaknute slušajući najnovije pesme sa poslednjeg modela radija.

Na pločnicima, uvijeni u sjajne plastične kese, jučerašnji Leonijini otpaci čekaju na kamion đubretar. Nema tu samo iscedenih pasti za zube, pregorelih sijalica, novina, ambalaže, posuđa, već su tu i bojleri, enciklopedije, klaviri, servisi od porcelana: više nego po stvarima koje se svaki dan proizvedu prodaju kupuju, bogatstvo Leonije se meri po stvarima koje se svaki dan bacaju da bi bilo mesta za nove. Do te mere da se čovek pita da li je prava strast Leonije uživati u novim i različitim stvarima ili možda izbacivati, udaljavati od sebe, čistiti se od neke neprekidne nečistoće. Sigurno je da se na đubretare čeka kao na anđele, dok je njihov zadatak da uklone ostatke jučerašnjeg života obavijen tihim poštovanjem, kao neki ritual koji inspiriše privrženost, ili možda zato što čim baciš stvari, niko neće na njih da misli.

Gde nose svaki dan svoju robu đubretari niko se ne pita: izvan grada, naravno; ali svake godine grad se širi, i đubretari moraju da se povlače još dalje; količina bačenog raste i gomile se izdižu, raslojavaju, razmeštaju u širem obimu. Dodaj tome da što se više u Leoniji usavršava umetnost proizvodnje novih materijala, to više đubre poboljšava svoju suštinu, odoleva vremenu, nepogodama, klijanjima i sagorevanjima. To je tvrđava neuništivih smesa koja okružuje Leoniju, nadgleda je sa svih strana kao neki planinski lanac.

Rezultat je sledeći: što više Leonija izbacuje stvari, to ih više skuplja; krljušt iz njene

prošlosti se učvršćuje u neki štit koji ne može da se skloni, obnavljajući se svakog dana, grad sebe očuvava u celokupnosti u jednom konačnom obliku: u obliku jučerašnjeg đubreta koje se gomila na đubretu od prekjuche i svih prošlih dana i godina i petoletki.

Otpaci Leonije bi polako osvojili svet kad nad beskrajnim đubretom ne bi visilo, nakon poslednjeg ruba, đubre drugih gradova, koji takođe guraju daleko od sebe brda otpadaka. Možda je ceo svet, izvan granica Leonije, pun kratera u đubretu, i svaki u središtu ima neku metropolu koja je stalno u erupciji. Granice između stranih ili zavađenih gradova su zarazni bedemi gde su otpaci okrenuti jedni protiv drugih, gomilajući se i mešajući.

Sto više rastu u visinu, to je veća opasnost da se sruše: dovoljna je jedna konzerva, neka stara guma, neki neopleteni balon da se skotrljaju sa Leonijine strane pa će hrpa rasparenih cipela, starih kalendara, suvog cveća da zatrpa grad u svoju prošlost koju je ovaj uzalud pokušao da odgurne, pomešanu sa prošlošću graničnih gradova, konačno čistih: kataklizma će da pokrene mračni lanac planina i da izbriše svaki trag jedne metropole uvek u novo obučene. Već su spremni u okolnim gradovima da valjcima poravnaju tlo, da se prošire na novu teritoriju, da se uvećaju, da udalje novo đubre.

POLO: –... *Možda ova terasa gleda na vrt samo u jezeru naših glava . . .*

KUBLAJ: –... *i dok nas daleko vode naši burni poduhvati vojskovođe i trgovca, obojica čuvamo u sebi tu tihu senku, taj razgovor sa prekidima, ovo uvek isto veče.*

POLO: –... *Osim ako nije u pitanju suprotna pretpostavka: da oni koji se muče pod šatorima i lukama postoje samo zato što ih nas dvojica izmišljamo, koji smo zarobljeni ovde međ' žbunjem bambusa, oduvek nepokretni.*

KUBLAJ: – *Neka ne postoje napor, vriska, rane, smrad, već samo ova biljka azaleja.*

POLO: – *Neka nosači, tucači kamena, čistači, kuvarice koje čiste pileću iznutricu, pralje povijene nad vešom, majke porodica koje mešaju pirinač dojeći novorođenčad, postoje samo zato što mi mislimo na njih.*

KUBLAJ: – *Istinu govoreći, ja nikad na njih na mislim.*

POLO: – *Onda ne postoje.*

KUBLAJ: - *Čini mi se da nam ta pretpostavka ne odgovara. Bez njih nikad ne bismo mogli ovde da budemo i da se ljujuškamo učaureni u našim ljujaškama.*

POLO: – *Znači, tu ćemo pretpostavku isključiti. Znači, ova druga biće tačna: da oni postoje a ne mi.*

KUBLAJ: – *Dokazali smo da ako bi postojali, ne bi nas bilo.*

POLO: – *Eto nas tu zapravo.*

VIII

U podnožju Kanovog prestola pružao se pod od majolike. Marko Polo, nemi obaveštajac, prostirao je po njemu uzorke dobara koje je doneo sa svojih putovanja sa granica carstva: jedan šlem, jedna školjka, jedan kokosov orah, jedna lepeza. Razmeštajući u nekom redu predmete po crno belim pločicama i polako ih pomerajući prostudiranim pokretima,

ambasador je pokušavao da predstavi pred vladarevim očima doživljaje sa svog puta, stanje u carstvu, preimućstva udaljenih glavnih gradova.

Kublaj je bio pažljiv šahista; prateći Markove pokrete, primećivao je da izvesne figure podrazumevaju ili isključuju prisustvo drugih figura i da se pomeraju po izvesnim putanjama. Zanimajući raznovrsnost oblika predmeta, definisao je način na koji se raspoređuju jedan prema drugom po podu od majolike. Pomisli: „Ako je svaki grad kao neka partija šaha, onoga dana kada budem spoznao pravila konačno ću posedovati moje carstvo iako nikad neću upoznati sve gradove u njemu.”

Na kraju, bilo je suvišno da Marko koristi mnogo alatki da bi mu pričao o gradovima: dovoljna je bila jedna šahovska tabla sa figurama krajnje određenih oblika. Svakoj figuri moglo se iz prilike u priliku pridati pogodno značenje: konj je mogao da predstavlja koliko pravog konja toliko i povorku kočija, vojsku koja maršira, spomenik konju; kraljica je mogla da bude dama naslonjena na balkon, fontana, crkva sa šiljatim tornjem, stablo dunje.

Vraćajući se sa svoje poslednje misije, Marko Polo je našao Kana kako ga čeka sedeći ispred šahovske table. Jednim pokretom ga pozva da sedne ispred njega i da mu opiše samo uz pomoć šaha gradove koje je obišao. Venecijanac se ne izgubi. Šah Velikog Kana bio je napravljen od velikih komada glatke slonovače: razmeštajući po tabli visoke topove i mračne konje, skupljajući rojeve pešaka, iscrtavajući kose ili prave staze kroz kraljičino napredovanje, Marko je ponovno stvarao perspektive i prostore belih i crnih gradova u mesečevim večerima.

Posmatrajući ove suštinske pejzaže, Kublaj je razmišljao o nevidljivom redu koji drži gradove, o pravilima po kojima su nicali, oblikovali se i rasli i prilagođavali godišnjim dobima i rastuživali se i propadali. Ponekad bi mu se činilo da je na ivici da otkrije neki koherentan i harmoničan sistem koji se nalazi ispod beskrajnih deformiteta i disharmonija, ali nijedan model nije mogao da izdrži poređenje sa tom šahovskom igrom. Možda, umesto mozganja da prizove, uz tanku pomoć šahovskih figura od slonovače, slike koje su inače osuđene na zaborav, možda je bilo dovoljno odigrati partiju po pravilima, i posmatrati svako naredno stanje na tabli kao jedan od beskrajnih oblika koje sistem oblika sastavlja i uništava.

Sad više Kublaj Kan nije imao potrebe da šalje Marka Pola na daleke ekspedicije: zadržavao ga je da igraju beskrajne partije šaha. Poznavanje carstva bilo je sakriveno u nacrtu ispisanom od ugaonih skokova konja, od dijagonalnih preseka koji su se otvarali pred

navalom lovca, od povlačenja i obazrivih koraka kralja i poniznog pešaka, iz neiscrpnih mogućnosti u svakoj partiji.

Veliki Kan je pokušavao da se uživi u igru: ali mu je sada razlog igre nedostajao. Kraj svake partije je pobjeda ili gubitak: ali čega? Šta je bio pravi cilj? Posle šah-mata, pod nogama kralja, kralja koga ruka pobjednika obori, ostaje crni ili beli kvadrat. Nastojeći da rasparča svoje pobjede da bi ih sveo na suštinu, Kublaj je stigao do krajnje operacije: definitivno osvajanje, u kome raznorodne riznice carstva nisu bile drugo do iluzorne ljuštore, svedene na komad furniranog drveta: ništavilo...

Gradovi i ime. 5.

Irena je grad koji se vidi kad se nagneš sa vrha visoravni u trenutku u kome se pale svetla

i tamo u dnu kroz bistar vazduh nazireš ružu naseljenosti: gde su najgušći prozori, gde se tek osvetljene uličice račvaju, gde se gomilaju senke vrtova, gde se uzdižu tornjevi sa signalnim vatrama; a ako je veče maglovito, neka zamagljena svetlost se naduvava kao mlečni sunder u podnožju uvale.

Putnici na visoravni, pastiri koji prevode stoku s jedne paše na drugu, pticolovci koji nadgledaju zamke, pustinjaci koji beru bilje, svi gledaju ka dolini i pričaju o Ireni. Vetar ponekad donosi muziku doboša i truba, pucnjavu petardi sa nekog blještavog slavlja; ponekad i rafal mitraljeza, eksploziju nekog topa na žutom nebu od vatri zapaljenih u građanskom ratu. Oni koji odozgo posmatraju nagađaju šta bi to moglo da se dešava u gradu, pitaju se da li bi bilo lepo ili ružno naći se u Ireni te večeri. Nemaju zapravo nameru da odu tamo – i putevi koji se spuštaju u dolinu su u svakom slučaju loši – ali Irena magnetski privlači poglede i misli onih koji su gore.

Tada Kublaj Kan očekuje da mu Marko Polo priča kakva je Irena iznutra. A Marko to ne može: koji je to grad koji oni sa visoravni zovu Irena nije uspeo da sazna; uostalom malo je to važno: da ga vidiš tako što si usred njega, bio bi to neki drugi grad; Irena je ime grada izdaleka a ako mu priđeš onda se menja.

Grad je jedan za onoga ko prođe pored njega bez ulaženja, a drugi za onoga ko je uhvaćen njime i ne izlazi; jedan je grad u koji se stiže prvi put, a drugi onaj koji se zauvek napušta; svaki zaslužuje drugačije ime; možda sam o Ireni već govorio pod drugim imenima; možda nisam govorio o drugom do o Ireni.

Gradovi i mrtvi. 4.

Ono što Argu čini drugačijom od ostalih gradova je to što umesto vazduha ima zemlju. Ulice su potpuno zatrpane zemljom, sobe su prepune ilovače sve do tavanice, na stepenicama stoje još jedne naopačke stepenice, iznad krovova kuća leže slojevi kamenog odrona kao neka nebesa sa oblacima. Da li stanovnici mogu da kruže gradom proširujući glistine kanale i pukotine kroz koje se provlače koreni, ne znamo: vlaga rastura tela i oni ostaju sa malo snage; odgovara im da su mirni i opruženi, ionako je mrak.

Arga se odavde gore uopšte ne vidi; neko kaže: „Tamo je dole” i nemamo kud nego da poverujemo; mesta su pusta. Noću, kad prislonimo uvo na tlo, ponekad se čuje tresak nekih vrata.

Gradovi i nebo. 3.

Ko stigne u Teklu, malo vidi od grada, iza ograda od dasaka, zaklona od džaka, skela, metalnih konstrukcija, drvenih mostova koji vise na konopcima ili su nasadeni na oslonce, merdevine, dalekovodne stubove. Na pitanje: – zašto toliko dugo traje izgradnja Tekle? - stanovnici odgovaraju ne prestajući da podižu kofe, da spuštaju olovne žice, da rade gore-dole dugačkim četkama. – Da ne bi počelo razaranje – odgovaraju. I upitani da li se plaše da

će čim se skinu skele grad početi da se raspada u paramparčad, dodaju užurbano, tihim glasom: – I ne samo grad.

Ako, nezadovoljan odgovorima, neko proviri kroz pukotinu na ogradi, videće dizalice koje vuku druge dizalice, zakrpe koje pokrivaju druge zakrpe, grede koje se zarivaju u druge grede. – Kakav je smisao vaše gradnje? – pita. – Kakav je cilj nekog grada koji se podiže ako to nije grad? Gde je plan koji sledite, projekat?

– Pokazaćemo ti ga čim se dan završi; sada ne možemo da prekinemo – odgovaraju.

Rad prestaje u suton. Pada mrak na gradilištu. Noć je zvezdana. – Evo projekta – kažu.

Neprekidni gradovi. 2.

Da dodirujući tlo u Trudi nisam pročitao ime ispisano velikim slovima, pomislio bih da sam stigao na isti aerodrom odakle sam krenuo. Predgrađa kroz koja sam prošao nisu bila drugačija od onih drugih, sa istim žućkastim i zelenkastim kućama. Prateći iste strelce, ide se istim stazama istim trgovima. Ulice u centru izlagale su robu kutije natpise koji se ni po čemu nisu razlikovali. Bilo je to prvi put da dolazim u Trudu, ali sam već poznao hotel u koji sam slučajno ušao; već sam bio čuo i izrekao dijaloge sa prodavcima i kupcima gvožđurije; drugi dan, isti kao što je ovaj, završen je gledanjem kroz iste čaše iste trbuhe kako plešu.

Zašto doći u Trudu? pitao sam se. I već sam hteo da odem.

– Možeš da poletiš kad hoćeš, – rekoše mi – ali ćeš stići u jednu drugu Trudu, istu u detalj, svet je pun jedne jedine Trude koja ne počinje i ne završava, već samo menja ime na aerodromu.

Skriveni gradovi. 1.

U Olindi, ko ide sa lupom i pažljivo traži može negde da pronađe tačku koja nije veća od čiodine glave i u kojoj, gledajući je malo uveličanu, vidiš krovove antene staklene krovove vrtove bazene transparente kroz ulice, kioske na trgovima, staze za konjske trke. Ta tačka ne ostaje tu: posle godinu dana naći ćeš je veliku kao pola limuna, zatim kao vrganj, zatim kao tanjir čorbe. I tako postaje grad normalne veličine unutar bivšeg grada: nov grad koji se probija usred bivšeg grada isterujući ga napolje.

Olinda svakako nije jedini grad koji raste u koncentričnim krugovima, kao prstenovi u stablu koji se svake godine obnove za jedan krug. Ali drugim gradovima ostaje u sredini stari krug tesnih zidova iz kojih se uzdižu osušeni zvonici kule krovovi sa crepovima kupole, dok novi kvartovi pucaju okolo kao iz nekog kaiša koji se otkopčava. Ne u Olindi: stari kaiševi se šire noseći sa sobom stare kvartove, uvećane, održavajući proporciju na većem prostoru na ivici grada; oni okružuju malo manje stare kvartove, koji su isto tako uvećani ali suženi da bi oslobodili mesto onim novijim koji pritiskaju iznutra; i tako sve do srca grada: jedna Olinda sva nova koja u svojim redukovanim dimenzijama zadržava crte i protok vitalnih tokova pređašnje Olinde i svih Olindi koje su nikle jedna iz druge; a unutar tog najunutarnijeg kruga već niču – ali ih je teško razaznati – buduća Olinda i one koje će potom rasti.

. . . *Veliki Kan je pokušavao da se uživi u igru: ali mu je sada bežao razlog igri. Ishod svake partije je pobjeda ili poraz: ali čega? Šta je bio pravi залог? Kod šah-mata, kad ruka pobjednika zbaci s nogu kralja, ostaje ništavilo: beli ili crni kvadrat. Raščlanjujući svoje pobjede da bi ih sveo na suštinu, Kublaj je stigao do krajnje operacije: do konačnog osvajanja u kome su raznoblična bogatstva carstva bila samo iluzorne ljuštore, svedena na polje obrađenog drveta.*

Tada progovori Marko Polo: – Tvoja šahovska tabla, gospodaru, je mozaik dva drveta: ebonosa i javora. Polje na kome je fiksiran tvoj prosvetljen pogled isečeno je iz prstena debela koji je porastao u toku jedne sušne godine: vidiš kako su vlakna raspoređena? Ovde se nazire jedva naznačen čvor: dragulj je pokušao da nikne jednog dana preranog proleća, ali ga je noćni mraz sprečio. Veliki Kan do tada nije primetio da stranac ume tečno da se izražava na njegovom jeziku, ali ga nije to iznenadilo. – Evo jedne veće pore: možda je to bilo gnezdo neke larve: ne crva, jer bi nastavio da kopa odmah po rođenju, već gusenice koja je oglodala sve lišće i to je uzrokovalo da je drvo moralo da se seče... Ovaj kraj je urezao stolar ebonosa dletom da bi stajao ravno uz susedni kvadrat koji štrči...

Količina stvari koje su se mogle isčitati u jednom komadiću glatkog i praznog drveta preplavila je Kublaja; već je Polo govorio o šumama ebonosa, o splavovima od balvana koji plove niz reku, o pristajanjima, o ženama na prozorima...

IX

Veliki Kan poseduje jedan atlas na kome su svi gradovi carstva i susednih kraljevina označeni zdanje po zdanje i ulica po ulica, sa zidovima, rekama, mostovima, lukama, stenama. Zna da je uzaludno očekivati iz izveštaja Marka Pola vesti o tim mestima koja uostalom dobro poznaje: kako u Kanbaliku, glavnom gradu Kine tri kockasta grada stoje jedan u drugom, svaki sa četiri hrama i četvoro vrata koja se otvaraju prateći godišnja doba: kako na ostrvu Java besni nosorog sa svojim smrtonosnim rogom; kako se love biseri na dnu mora na obalama Maabara.

Kublaj pita Marka. – Kad se vratiš na Zapad, da li ćeš svom narodu ponoviti ono što meni pričaš?

– Ja govorim govorim – kaže Marko – ali, ko me sluša, zadržava samo reči koje očekuje. Drugačiji je opis sveta kome ti pružaš svoje dobroćudno uho, drugačiji onaj koji će obigrati krug kućeraka nosača i gondolijera u podnožju moje kuće onoga dana kad budem stigao, opet drugačija ona koju bih mogao da diktiram pod stare dane, ako bi me zarobili pirati iz Đenove i okovali lancima u istoj ćeliji sa nekim piscem pustolovnih romana. Priči ne naređuje glas: već uvo.

– Ponekad mi se učini da mi tvoj glas stiže izdaleka, dok sam zarobljenik neke upadljive i nevidljive sadašnjosti, u kojoj su svi oblici ljudskog zajedničkog života stigli do neke krajnosti u svom ciklusu i ne mogu da se zamisle novi oblici koji će nastupiti. I slušam u tvom glasu nevidljive razloge zbog kojih su gradovi postojali, i zbog kojih će možda, posle smrti, opet živeti.

Veliki Kan ima jedan atlas na kome su nacrtane putanje zemlje i vode, sve zajedno, i kontinent po kontinet granice najudaljenijih carstava, maršrute brodova, obrisi obala, mape najslavnijih metropola i najbogatijih luka. Lista mape pred očima Marka Pola da bi isprobao njegovo znanje. Putnik prepoznaje Konstantinopolj u gradu koji vlada nad tri obale jednim dugačkim tesnacem, jednim tankim zalivom i jednim zatvorenim morem; seća se da Jerusolim nadgleda dva brda nejednake visine, okrenuta jedno ka drugom; ne okleva da pokaže Samarkand i njegove vrtove.

Za druge gradove koristi opise koji se prenose rečju, ili pokušava da pogodi rukovodeći se nekolikim pokazateljima: tako je Granada šarena kalifova perla, Libek, doterana severna luka, Timbaktu grad koji se crni od ebonosa i beli od slonovače, Pariz u kome milioni ljudi stižu kući svakog dana noseći veknu hleba. U obojenim minijaturama atlas predstavlja naseljena mesta neobičnih oblika: oaza skrivena na rubu pustinje odakle vire vrhovi palmi je sigurno Nefud; zamak usred živog peska i krave koje pasu na livadama slanim od plime ne mogu da ne podsete na Mont St. Mišel; i ne može biti do Urbino, zdanje, koje umesto da se uzdiže unutar zidova grada, sadrži grad u svojim zidinama.

Atlas takođe predstavlja gradove za koje ni Marko ni geografi ne znaju da li postoje i gde su, ali je nemoguće da nedostaju među mogućim oblicima: jedan Kusko kao rascvetala višeslojna biljka koji odslikava savršen red razmene, jedan Meksiko koji se zeleni na jezerom nad kojim stoji kraljevsko zdanje Montezuma, jedan Novgorod sa okruglim kupolama, jedna Lasa koja izdiže bele krovove nad oblačnim krovom sveta. I za njih Marko kaže neko ime, nije važno koje, i naznači put do njih. Zna se da se imena mesta menjaju onoliko koliko ima stranih jezika; i da na svako mesto može da se stigne sa drugih mesta, putevima i najrazličitijim putanjama, bilo da se jaše vozi u kolima vesla leti.

– Čini mi se da bolje prepoznaješ gradove na atlasu nego kad ih lično posetiš – kaže Marku car zatvarajući naglo knjigu.

A Polo: – Putujući, čovek piimeti da nestaju razlike: svaki grad liči na sve gradove, smenjuju se mesta oblik red razdaljina. Neka bezoblična sitna prašina osvaja kontinente. Tvoj atlas čuva razlike bez promena: onaj vrhunski izbor koji je kao slova u imenu.

Veliki Kan poseduje jedan atlas u kome su sadržane mape svih gradova: oni koji uzdižu svoje zidove na čvrstim osnovama, oni koji su se raspali i koje je pesak progutao, oni koji će postojati jednog dana i na čijem mestu su sada samo zečije jazbine.

Marko Polo lista mape, prepoznaje Jerihon, Ur, Kartaginu, pokazuje pristanište na ušću Skamandra gde su ahejski brodovi deset godina čekali na ponovno ukrcavanje osvajača, sve dok konj kojeg je Odisej skovao nije dizalicom provučen kroz Skejska vrata. Ali govoreći o Troji, došlo mu je da joj da oblike Konstantinopolja i da predvidi opsadu u kojoj će ga dugih meseci držati Muhamed, koji će, lukav kao Odisej, noću vući brodove uz struju, od Bosfora do Zlatog roga, zaobilazeći Peru i Galatu. I iz mešavine ta dva grada rađao se treći koji bi mogao da se zove San Francisko i da pruža dugačke i lagane mostove nad Golden Gejtom i zalivom, i da navija zupčanike železnice potpuno uzbrdnim ulicama, i da procveta kao glavni grad Pacifika za hiljadu godina od tada, posle duge opsade od trista godina koja će dovesti rase žutih crnih i crvenih da se spoje zajedno sa preživelim potomcima belaca u jedno još veće carstvo od Kublaj Kanovog.

Atlas ima ovu vrlinu: otkriva oblik gradova koji još nemaju ni oblik ni ime. Postoji grad u obliku Amsterdama, polukrug okrenut ka severu, sa koncentričnim kanalima: prinčeva, cara i

gospode; postoji grad u obliku Jorka, uglavljen među visokim ledinama, zazidan, pun kula; postoji grad kao Novi Amsterdam koji se takođe zove Njujork, prepun staklenih i čeličnih tornjeva na duguljastom ostrvu između dveju reka, sa ulicama kao duboki kanali, od kojih su sve ravne osim Brodveja.

Katalog oblika je beskrajan: dok svaki oblik ne bude našao svoj grad, rađaće se novi gradovi. Tamo gde oblici iscrpu svoje varijacije i gde se raspadnu, počinje kraj gradova. U poslednjim mapama atlasa razležu se mreže bez početka ili kraja, gradovi u obliku Los Anđelesa, u obliku Kjoto-Osake, bez oblika.

Gradovi i mrtvi. 5.

Svaki grad, kao Laudomija, ima pored sebe još jedan grad u kome se stanovnici nazivaju istim imenima: to je Laudomija mrtvih, groblje. Specijalna vrlina Laudomije je što nije dvostruka već trostruka, to jest sadrži još jednu Laudomiju koja je grad još nerođenih.

Osobine dvojnih gradova su vrlo poznate. Što se više Laudomija živih naseljava i širi, više se rasprostiru grobovi izvan zidina. Ulice Laudomije mrtvih su toliko tesne da kroz njih jedva mogu da prođu mrtvačka kola, i u njima stoje zgrade bez prozora; ali putanja ulica i red stanova ponavlja sliku žive Laudomije, i kao u njoj, porodice su sve sabijenije, po tesnim sobičicama jedna preko druge. U popodnevim lepog vremena živo stanovništvo obilazi mrtve i odgoneta svoja imena na njihovim kamenim pločama: nalik na grad živih, i ovaj prenosi priču napora, ljutnje, iluzije i osećanja; ali ovde je sve postalo nužno, izmaknuto siučaju, svrstano, dovedeno u red. I da bi se osetila sigurnom, Laudomija živih ima potrebu da pronade u Laudomiji mrtvih objašnjenje same sebe, po cenu da nađe nešto manje ili više: objašnjenja za više od jedne Laudomije, za različite gradove koji su mogli da nastanu a nisu, ili delimični razlozi, kontradiktorni, razočaravajući.

S pravom Laudomija dodeljuje podjednako veliki prostor onima koji bi tek trebalo da se rode; naravno, prostor nije proporcionalan njihovom broju za koji se pretpostavlja da je beskrajan, ali s obzirom da je prazan prostor, okružen arhitekturom svom u školjkama, ulegnućima, žljebovima, i s obzirom da nerođenima može da se pripíše dimenzija po volji, da budu zamišljeni veliki kao miševi ili kao svilene bube ili kao mravi ili mravlja jaja, ništa ne zabranjuje da se zamisle uspravni ili sklupčani na svakoj izbočini, staklu što štrči iz nekog zida, na svakom vrhu ili u podnožju stuba, u nizu ili raspršeni, koncentrisani na nezgode u njihovim budućim životima i da sagledamo u nekom mermernom ukrasu celu Laudomiju na hiljadu godina od današnjeg dana, prepunu mnoštva obučenog u neviđene mantije, svi na primer u ogrtače boje plavog patlidžana, ili svi sa ćuranovim perjem na turbanima, i da se prepoznaju sopstveni potomci iz savezničkih ili neprijateljskih porodica, dužnici i poverioci, koji dolaze i odlaze, vršeći razmene, osvete, veridbe iz ljubavi ili interesa. Živi iz Laudomije posećuju kuće nerođenih ispitujući ih; koraci odjekuju pod praznim svodovima; pitanja se postavljaju u tišini: i uvek o sebi živi pitaju, a ne o onima koji će tek doći; ko trudeći se da ostavi sjajno sećanje o sebi, ko da se zaborave njegove sramote; svi bi hteli da prate nit posledica svojih činova; ali što više izoštravaju pogled, to manje vide neprekidni trag; buduću naraštaji Laudomije su napravljeni od tačkica kao čestice prašine, otkaćeni od onoga pre ili posle.

Laudomija nerođenih ne prenosi, kao grad mrtvih, neku sigurnost stanovnicima žive Laudomije, već samo strah. Mislina posetilaca se na kraju otvaraju dva puta i ne zna se na kome ima više nemira: ili se misli da broj budućih rođenih daleko prevazilazi broj svih živih i mrtvih, i tada se u svakoj pori kamena nagomilavaju nevidljive gomile, zbijene po nagibima levka kao po stepeništu nekog stadiona, i s obzirom da se u svakoj generaciji potomstvo Laudomije množi, u svakom levku se otvaraju na stotine levaka, svaki sa milion osoba koje bi trebalo da se rode koje izdužuju vratove i zevaju da se ne bi ugušile; ili se misli da će i Laudomija da nestane, ne zna se kad, i svi njeni građani sa njom, to jest generacije koje nailaze sve dok ne dostignu neki broj i to ne bude kraj, i tada su Laudomija mrtvih i Laudomija nerođenih kao dve bočice jedne klepsidre koja se prevrće, svaki prelaz između rađanja i smrti je zrno peska koje prolazi kroz zastoj, i rodiće se poslednji stanovnik, i poslednje zrno koje sad čeka na vrhu gomile tada će pasti.

Gradovi i nebo. 4.

Pozvani da diktiraju pravila za osnivanje Perincije, astronomi su odredili mesto i dan u odnosu na položaj zvezda, iscrtali su ukrštene linije deklinacije i kardinalne tako da jedna prati putanju sunca a druga kao osovina oko koje se okreću nebesa, podelili su mapu u dvanaest kuća horoskopa, tako da svaki hram i svaki kvart dobija pravi uticaj potrebnih sazvežđa, fiksirali su tačku zidova na kojima valja otvoriti vrata predviđajući da svaka centrira pomračenje meseca u narednih hiljadu godina. Perincija – uveravaju – trebalo bi da odslikava harmoniju nebeskog svoda; uzrok prirode i milost bogova trebalo bi da su oblikovali sudbine stanovnika.

Prateći precizno proračun astronoma, Perincija je podignuta; različit svet je došao da je nastani; prva generacija rođenih u Perinciji počne da raste među njenim zidovima; a onda i ti stasaše da se ožene i imaju decu.

Po ulicama i trgovima Perincije danas susrećeš invalide, patuljke, debele, žene sa bradom. Ali ono najgore se ne vidi; grleni urlici čuju se iz podruma i iz štala, gde porodice kriju decu sa tri glave ili sa šest nogu.

Astronomi Perincije nalaze se pred jednim teškim izborom: ili da priznaju da su svi njihovi proračuni pogrešni i da njihove cifre ne mogu da opišu nebo, ili da otkriju da je red bogova upravo onaj koji se odslikava u gradu monstruma.

Neprekidni gradovi. 3.

Svake godine u svojim putovanjima zaustavim se u Prokopiji i smestim se u istoj sobi u istoj gostionici. Još prvi put sam ostao da bih posmatrao pejzaž pomerajući zavesicu sa prozora: jedan jarak, jedan most, jedan zidić, jedno drvo oskoruše, polje žita, grmlje kupina, kokošinjac, vrh žutog brda, beli oblak, parče plavog neba u obliku trapeza. Siguran sam da prvi put nikoga nisam video; tek posle godinu dana međ' pokretima lišća uspeo sam da razaznam jedno okruglo i spljošteno lice koje glođe klip. Posle godinu dana bilo ih je troje na zidiću, a kad sam se vratio, video sam ih šestoro, kako sede u nizu, sa rukama na kolenima i

sa nekoliko oskoruša na tanjiru. Svake godine, čim bih ušao u sobu, podizao bih zavesicu i brojao po neko lice više: šesnaest, uključujući i one dole u jarku; dvadeset devet, od kojih je osam zguranih na oskoruši; četrdeset sedam ne računajući one u kokošinjcu. Liče jedni na druge, izgledaju ljubazni, imaju pege po obrazima, smeše se, poneko ima usta zamazana kupinama. Ubrzo sam video ceo most pun tipova sa okruglim licima, sklopčanih zato što nije bilo više mesta da se maknu; grizli su klipove, a zatim su glodali kočanje.

Tako, godinu za godinom gledao sam kako nestaju jarak, drvo, žbun kupina, iza ograde mirnih osmeha, između okruglih obraza koji se pokreću dok žvaću lišće. Nema se predstava, na tako skućenom prostoru kao što je to polje žita koliko ljudi može da stane, naročito ako sednu sa rukama oko kolena i ne mrdaju. Mora da ih ima mnogo više nego što izgleda: video sam kako se vrh brda prekriva sve većom gužvom; ali od kada su oni na mostu počeli da stoje jedan na grbači drugog ne mogu da doprem daleko pogledom.

Ove godine, konačno, kada sam podigao zavesicu, prozor je pokazao samo niz lica: od jednog ugla do drugog, na svim nivoima i na svim razdaljinama, vide se ova okrugla lica, nepomična, ravna ravna, sa naznakom osmeha, usred mnogo ruku koje se drže za ramena onih ispred njih. Čak je i nebo nestalo. Mogu i da se udaljim od prozora.

Nije rečeno da mi je lako da se krećem. U mojoj sobi smešteno je nas dvadeset šestoro: da bih pomerio noge, moram da uznemirim one koji su sklopčani na podu, probijam se kroz kolena drugih koji sede na komodi i laktove onih koji se na smenu naslanjaju na krevet: sve neki fin svet, na svu sreću.

Skriveni gradovi. 2.

Nije srećan život u Raisi. Ulicama svet hoda kršeći ruke, kudi decu koja plaču, naslanja se na ogradu mosta, držeći pesnice na čelu, ujutru se bude iz ružnih snova i započinju sa novim. Među tezgama na kojima se stalno čekićem udara po prstu ili se ubada iglom, ili u potpuno krivim rubrikama trgovačkih i bankarskih knjiga, ili ispred redova praznih čaša na šankovima u kafanama, na svu sreću pognute glave pošteđuju te mračnih pogleda. Unutar kuća je još gore, i nije potrebno ulaziti da bi se to saznalo: leti prozori odjekuju od svađa i polomljenih tanjira.

Pa ipak, u Raisi, u svakom trenutku postoji dete koje se smeje sa prozora na psa koji je skočio na neki krov da bi dohvatio parče palente koje je ispalo nekom zidaru koji je sa vrha skele uzviknu – Dušo moja, dozvoli mi da umočim! – nekoj mladoj krčmarici koja podiže tanjir sosa ispod nastrešnice, srećna što će da posluži kišobrandžiju koji proslavlja dobar posao, jedan suncobran od bele čipke koji je kupila neka velika dama da bi se šepurila na trkama, zaljubljena u oficira koji joj se nasmešio kod poslednje prepreke, srećan on, ali još srećniji njegov konj koji je leteo preko prepreka videvši kako u vazduhu leti jarebica, srećna ptica oslobođena iz kaveza nekog srećnog slikara što ju je naslikao pero po pero prošarana crvenim i žutim u minijaturi na onoj strani u knjizi na kojoj filozof kaže: „I u Raisi, tužnom gradu, raspada se jedan nevidljiv konac koji vezuje živo biće za neko drugo na čas a zatim se raspada, zatim se rasteže između pokretnih tačaka ocrtavajući nove oblike tako da u svakoj sekundi nesrećan grad sadrži jedan srećan grad koji i ne zna da postoji.”

Gradovi i nebo. 5.

Sa takvom umetnošću je izgrađena Andrija, da svaka njena ulica teče prateći orbitu neke planete, a zgrade i mesta zajedničkog života ponavljaju red sazvežđa i položaj najsvetlijih zvezda: Antares, Alferac, Kapela, Kefej. Kalender grada je takav da su radovi i kancelarije i proslave namešteni u skladu sa nebom u tom trenutku: tako se dani na zemlji i noći na nebu odslikavaju.

Iako je detaljno regulisan, život u gradu se odvija mirno kao kretanje nebeskih tela i dobija nužnost pojava koje ne podležu ljudskom izboru. Stanovnicima Andrije, hvaleći njihovu vrednu proizvodnju i okretnost duha, usudio sam se da kažem: – Dobro razumem kako se vi, osećajući se kao deo nepromenljivog neba, šrafovi neke daljne mašinerije, čuvate da donesete vašem gradu i vašim običajima i najmanju promenu. Andrija je jedini grad koji ja poznajem kome odgovara da ostane nepomičan u vremenu.

Zagledaju se zbunjeni. – Ali zašto da ne? Ko to kaže? – I povedoše me da posetim jednu odnedavno otvorenu viseću ulicu iznad šume bambusa, pozorište senki koje se gradi na mestu opštinske štenare, koja je sada preseljena u paviljone stare bolnice, koja je zatvorena po izlečenju poslednjih zaraženih, i tek otvorenu rečnu luku, kod kipa Talete i kod tobogana.

– Ove novine ne remete astralni ritam vašeg grada? – upitah.

– Tako je savršen sklad između našeg grada i neba – odgovoriše, – da svaka promena u Andriji unosi neku novinu među zvezdama. – Astronomi gledaju teleskopima posle svake promene koja se odigrava u Andriji, i označavaju eksplozije neke nove, ili prelaz sa oranž na žuto neke daleke tačke na nebu, širenje magline, iskrivljenje zavoja na mlečnom putu. Svaka promena podrazumeva lanac drugih promena, u Andriji kao među zvezdama: grad i nebo nikad ne ostaju isti.

Iz karaktera stanovnika Andrije dve vrline zaslužuju da budu pomenute: samouverenost i obazrivost. Ubeđeni da svaka novina u gradu utiče na nebeski nacrt, pre svake odluke računaju rizike i prednosti za sebe i za sveukupnost grada i svetova.

Neprekidni gradovi. 4.

Prebacuješ mi što te svaka moja priča prenosi usred nekog grada a da ti ne ispriča o prostoru koji se prostire između jednog i drugog grada: pokrivaju ga mora, polja raži, šume ariša, močvare. Odgovoriću ti jednom pričom.

Na ulicama Cecilije, poznatog grada, sretoh jednom kozara koji je terao uz zidove stado sa zvoncima.

– Blagosloveni od boga čoveče, – stade da me upita, – znaš li da mi kažeš ime grada u kome se nalazimo?

– Neka te bogovi prate! – uzviknuh. – Kako ne možeš da prepoznaš veoma slavan grad Ceciliju?

– Sažali se na mene – odgovori kozar – ja sam pastir koji napasa stoku. Ponekad moramo koze i ja da prolazimo kroz gradove; ali ne umemo da ih razlikujemo. Pitaj me za ime paša: sve ih poznajem, Livadu međ' Stenjem, Zelenu Padinu, Travu u Senci. Gradovi za mene

nemaju imena: to su mesta bez zelenila koja odvajaju jednu pašu od druge, i gde se koze uplaše na raskrscima i raspu. Pas i ja trčimo da skupimo stado.

– Naprotiv – rekoh – ja prepoznajem samo gradove i ne razaznajem ono što je izvan njih. Na nenaseljenim mestima svaki kamen i svaka vlat trave se pobrkaju u mojim očima sa nekim drugim kamenom i vlati trave.

Mnogo je godina prošlo od tada; prepoznao sam još mnogo gradova i prešao kontinente. Jednog dana sam hodao među uglovima brojnih jednakih kuća: izgubio sam se. Upitah jedog prolaznika: – Neka te besmrtnici čuvaju, znaš li da mi kažeš gde se nalazimo?

U Ceciliji, kamo sreće da nismo – odgovori mi. – Odavno hodamo njenim ulicama koze i ja i ne uspevamo da izađemo...

Prepoznah ga bez obzira na dugu belu bradu: bio je to onaj kozar od onda. Za njim je išlo nekoliko olinjalih koza, koje više nisu ni smrdele, koliko su bile sama kost i koža. Pasle su otpatke od papira po kantama za đubre.

–Ne može biti – uzviknuh. – I ja ne znam od kada sam ušao u jedan grad i od tada tumaram po ulicama. Ali kako sam uspeo da se nađem gde kažeš da sam, kad sam bio u jednom drugom gradu, veoma udaljenom od Cecilije, i još nisam izašao iz njega?

–Pomešala su se mesta, – reče kozar – Cecilija je svuda; ovde je nekad trebalo da bude Livada Niske Kadulje. Moje koze prepoznaju trave po travnjacima na raskršću.

Skriveni gradovi. 3.

Jedna proročica, upitana o sudbini Marusje, reče: – Vidim dva grada: jedan grad miša, jedan grad laste.

Proročanstvo je ovako protumačeno: danas je Marusja grad u kome svi trče kroz olovne podzemne rovove kao krda miševa koji otimaju iz usta jedni drugima ostatke koji su ispali opasnijim miševima; ali upravo će da počne jedan nov vek u kome će svi u Marusji da lete kao laste na letnjem nebu, dozivajući se kao u igri, pokazujući se u okretima nepomičnih krila, čisteći vazduh od mušica i komaraca.

– Vreme je da vek miša završi i da počne vek laste – rekoše najodlučniji. I zapravo, već se osećalo ispod mračne i sirove vladavine miševa, međ' manje upadljivim svetom, kako tinja elan lasta, koje se uzdižu ka prozirnom vazduhu okretnim udarcem repa i iscrtavaju oštricom krila krivinu horizonta koji se širi.

Vratio sam se u Marusju posle niza godina; proročanstvo Proročice se smatra odavno ispunjenim; stari vek je zakopan; novi je na vrhuncu. Grad je naravno promenjen, i možda nabolje. Ali krila koja sam video okolo pripadaju nepoverljivim kišobranima ispod kojih se teški kapeci spuštaju pred pogledom; svet koji misli da leti postoji, ali se jedva uzdižu sa zemlje mlatarajući širokim ogrtačima kao slepi miševi.

Dešava se takođe da kad hodaš uz čvrste zidove Marusje, kad to najmanje očekuješ, vidiš kako se otvara neki prorez i kako se pojavljuje neki drugačiji grad, koji nestaje posle jednog trenu. Možda je cela stvar u znanju koju reč izgovoriti, koje pokrete napraviti, i kojim redom i ritmom, ili je možda dovoljan pogled odgovor nečiji znak, dovoljno da neko nešto učini iz samog zadovoljstva, i da bi njegovo zadovoljstvo postalo tuđe zadovoljstvo: u tom trenutku svi se prostori menjaju, visine, razdaljine, grad se preobražava, postaje jasan, proziran kao

vilin konjic. Ali nužno je da se sve kao slučajno desi, bez preteranog značaja, bez pretenzija da se vrši neka odlučujuća operacija, imajući čvrsto u vidu da će od jednog momenta do drugog pređašnja Marusja da učvrsti svoj tavan od kamena paučine i buđi nad glavama.

Da li je proročanstvo pogrešno? Nije rečeno. Ja ga tumačim na ovaj način: Marusja se sastoji od dva grada: mišjeg i lastinog; oni se menjaju kroz vreme; ali se ne menja njihov odnos: drugi je onaj koji se upravo oslobađa iz prvog.

Neprekidni gradovi. 5.

Da bih ti govorio o Pentezileji, morao bih da počnem opisom ulaska u Pantezileju. Ti sigurno zamišljaš da se iz prašnjave doline uzdiže jedan krug zidina, da se približavaš korak po korak vratima koja čuvaju stražari koji već gledaju popreko na tvoje zavežljaje. Sve dok ne stigneš u Pentezileju, izvan nje si; prođeš ispod jednog luka i nalaziš se opet u njoj; njena zbijena gustina te okružuje; urezan u kamenu grada postoji crtež koji će ti se pokazati ako pratiš putanju sa zaokretima.

Ako to misliš, grešiš: u Pentezileji je drugačije. Satima napreduješ i nije ti jasno da li si već usred grada ili si još uvek izvan. Kao neko jezero niskih obala koje se gubi u baruštinama, tako se i Pentezileja širi na milju okolo srži grada rasplinite usred ravnice: blede kuće koje su leđima okrenute ka ispranim livadama, tri grede od kolja i limene nastrešnice. S vremena na vreme po ivicama puta zgusnu se zdanja mršavih fasada, visoka visoka ili niska niska kao neki češalj bez zuba, pokazujući da se odatle nadalje sužava tkanje grada. Međutim ti ideš dalje i nailaziš na druge neodređene terene, zatim na zarđalo predgrađe sa fabrikama i stovarištima, groblje, vašar sa vrteškama, na klanicu, krećeš ulicom polupraznih radnji koja se gubi u busenima polugolih livada.

Svet koji srećeš, ako ih pitaš: – Za Pentezileju? – odgovaraju nekim gestom koji ne znaš da li znači: „Ovde”, ili „Malo dalje”, ili: „Svuda okolo”, ili opet: „Na suprotnoj strani”.

– Grad – insistiraš s pitanjem.

– Mi ovde dolazimo svakog jutra da radimo, – neki ti odgovaraju, a drugi: – Mi se ovde vraćamo na spavanje.

– Ali gde se živi u gradu? – pitaš.

– Mora da je, – kažu, – onuda, – i neki podignu koso ruku ka nekom zgušnjavanju poliedara, neprozirnih, na horizontu, dok drugi pokazuju iza tvojih leđa na utvaru drugih vrhova.

– Znači prošao sam ga a da nisam ni primetio?

– Ne, pokušaj da nastaviš dalje.

Tako ideš dalje, prelazeći iz jedne periferije u drugu, i dolazi čas da napustiš Pentezileju. Pitaš za put koji vodi izvan grada; opet prolaziš kroz raštrkano predgrađe u nizu kao neki mlečni pigment; pada noć; osvetljavaju se prozori negde gusti negde raštrkani.

Da li, skrivena u nekom džaku ili naboru ovog ruba, postoji neka prepoznatljiva Pentezileja koje se seća onaj ko je bio u njoj, ili je Pentezileja samo periferija same sebe i ima centar na svakom mestu, prestao si da se pitaš. Pitanje koje sada glođe u tvojoj glavi je još strašnije: da li izvan Pentezileje postoji neko izvan? Ili, koliko god da se udaljavaš od grada,

uvek prelaziš iz jednog limba u drugi i ne uspevaš da izađeš?

Skriveni gradovi. 4.

Neprekidna osvajanja mučila su grad Teodoru kroz vekove njene istorije; čim bi jednog neprijatelja isterali, nadvladao bi drugi i zapretio opstanku stanovništva. Čim su očistili nebo od kondora, morali su da se suoče sa porastom zmija; istrebljenje paukova dozvolilo je da se muve razmnože i da zacrne sve; pobeda nad termitima predala je grad u vlast moljcima. Jedna po jedna, te sa gradom nepomirljive vrste morale su da podlegnu i da nestanu. Dok su svom silinom rasturali ljuske i kornjačine kore, čupali krilca i perje, ljudi su Teodori dali ekskluzivnu sliku ljudskog grada koja je još uvek predstavlja.

Ali ranije, dugi niz godina, nije bilo izvesno da li će poslednju pobedu odneti poslednja vrsta koja je ostala da se bori sa ljudima: miševi. Od svake generacije glodara koju su ljudi uspevali da istrebe, ono malo njih preživelih davalo je život još borbenijem porodu, nepovredivim zamkama i klopnama i otrovu bilo koje vrste. U nekoliko nedelja podzemlje Teodore napunilo bi se hordama razmnoženih pacova. Konačno u jednom krajnjem pokolju, ubilačka i okretna dovitljivost ljudi pobedila je prekomernu vitalnost neprijatelja.

Grad, veliko groblje životinjskog carstva, asketski se zatvara nad poslednjim lešinama zakopanim sa svojim poslednjim buvama i mikrobima. Čovek je konačno ponovo uveo red u svetu koji je on sam poremetio: nijedna druga živa vrsta nije postojala da ga dovede u pitanje. U sećanje na ono što je nekada bila fauna, biblioteka Teodore je sačuvala na svojim policama tomove Bifona i Linea.

Tako su bar mislili stanovnici Teodore, daleko od toga da pretpostave da se jedna zaboravljena fauna budi iz letargije. Saterani u dugom razdoblju u izdvojena skrovišta od kad su ih obespravili sistemi sada izumrlih vrsta, druga neka fauna dolazila je na svetlost iz odeljaka biblioteke gde su se sačuvali rovovi, skakala je sa kapitela i oluka, i sklupčavala se kod uzglavlja spavača. Sfinge, grifoni, utvare, zmajevi, nemani, veštice, hidre, jednoroz, aždaje ponovo su zavladavali svojim gradom.

Skriveni gradovi. 5.

Umesto da ti pričam o Bereniki, nepravednom gradu, koji triglifima abakusima metopama ukrašava sklopku svojih mašina za mlevenje mesa (radnici koji ih glancaju kada podignu bradu iznad ograde i vide atrijume široka stepeništa predvorja osećaju se još više zarobljeni i niski rastom), morao bih da ti pričam o skrivenoj Bereniki, gradu pravednika, koji u senci ostava i podstubišta premeću odbačene materijale, povezujući mrežu žica, cevi i dizalica i klipova i tegova koja se zavlači kao neka biljka puzavica između velikih zupčastih točkova (kada se oni zaglave, tiho kuckanje upozoriće da neki nov precizan mehanizam vlada gradom); umesto da ti predstavim namirisane kupke u termama po čijim ivicama leže nepravednici Berenike visokoparno tkajući svoje intrige i vlasničkim pogledom posmatrajući okrugla tela odalisaka koje se kupaju, morao bih da ti kažem kako se pravednici, uvek pripravnici da se sklone od špijuniranja potkazivača i racije janjičara, prepoznaju po načinu

govora, naročito po izgovoru zapeta ili zagrada; po običajima koji očuvavaju stroge i čedne, izbegavajući mračna i komplikovana duševna stanja; od skromne ali ukusne kuhinje, koja priziva neko staro zlatno doba: supa od pirinča i celera, bareni bob, pržene tikvice.

Iz ovih podataka je moguće izvesti sliku buduće Berenike, koja će te približiti istini više od svake vesti o gradu kakvim se danas prikazuje. Naravno ako uvek imaš na umu ono što ću ti reći: u semenu grada pravednika skriveno klija neko zloćudno seme; sigurnost i ponos da su pravedni – i da su to više od mnogih drugih koji sebe nazivaju pravednijima od pravednih – kličaju kivnosti suparništva inati, i prirodna želja za prevlašću nad nepravednicima oboji se manijom da budu na njihovom mestu i da rade isto što i oni. Tako dakle, neki drugi nepravedan grad ipak različit od prvog, dubi svoje mesto unutar duplog omota dveju Berenika, pravedne i nepravedne.

To rekavši, ako ne želimo da tvoj pogled ulovi deformisanu sliku, moram da privučem tvoju pažnju na jednu unutrašnju vrlinu ovog nepravednog grada koji klija tajno u tajnom pravednom gradu: i moguće je buđenje – kao uzrujano otvaranje prozora – neke skrivene ljubavi za pravedno, još nepodređeno pravilima, koje je u stanju da iznova stvori jedan grad još pravedniji od onog kakav je bio pre no što je postao stecište nepravde. Ali ako se pažljivo zagleda, opet se unutar ove nove klice pravednog otkriva mrljica koja se širi kao neka rastuća sklonost da se nametne to što je ispravno putem onoga što je neispravno, a možda je klica neke ogromne metropole...

Iz mog govora verovatno si izvukao zaključak da je prava Berenika jedan protok vremena različitih gradova, čas pravednih čas nepravednih. Ali na nešto drugo sam hteo da te upozorim: da su sve buduće Berenike prisutne u ovom trenutku, umotane jedna u drugu, tesno sabijene, nerazmrsive.

Atlas Velikog Kana sadrži i mape obećanih zemalja koje su u mislima posećene ali još nisu otkrivene ili osnovane: Nova Atlantida, Utopija, Grad Sunca, Okeana, Tamoe, Nova Harmonija, Njulanark, Ikarija.

Kublaj upita Marka: – Ti koji okolo istražuješ i vidiš i zapisuješ, znaćeš da mi kažeš ka kojoj od ovih budućnosti nas teraju povoljni vetrovi.

–Do ovih luka ne bih umeo da iscertam maršrutu na mapi niti da fiksiram datum iskrcavanja. Ponekad mi je dovoljan neki detalj koji se pokazuje usred neskladnog pejzaža, neko pojavljivanje svetlosti usred magle, dijalog dvoje prolaznika koji se susreću, da pomislim kako odatle počev mogu komad po komad da sastavim savršen grad, napravljen od fragmenata pomešanih sa ostalim, od trenutaka razdvojenih intervalima, od signala koje neko šalje a ne zna ko će da ih primi. Ako ti kažem da grad kojem teži moj put jeste isprekidan u vremenu i prostoru, sad gušći sad ređi, ti ne smeš da veruješ da može da se prestane sa traganjem. Možda dok mi razgovaramo, niče raštrkan unutar granica tvog carstva; možeš da ga uloviš, ali na onaj način na koji sam ti rekao.

Već je Kan prelistavao u svom atlasu mape radova koji prete u košmarima i kletvama: Enoh, Vavilon, Jehonija, Batavia, Brave New World.

Kaže: – Sve je uzaludno ako poslednji pristanak mora da bude u paklenom gradu, a tamo na dnu, u sve tešnjoj spirali, usisava nas struja.

A Polo: – Pakao živih nije nešto što će tek nastati; ako već postoji, onda je to nešto što je

tu, pakao u kojem svakodnevno živimo, koji stvaramo živeći zajedno. Postoje dva načina da se ne pati. Prvi mnogima uspeva: prihvatiti pakao i postati deo njega do te mere da ga ne primećuješ. Drugi je rizičan i zahteva neprekidnu pažnju i učenje: usred pakla tražiti i prepoznavati ono što nije pakao, i činiti da traje, dati mu prostora.